

İmge Kitabevi Yayınları
Genel Yayın Yönetmeni
Şebnem Çiler Tabakçı

ISBN 978-975-533-824-8

© İmge Kitabevi Yayınları, 2015

Tüm hakları saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa
fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik
yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Ankara, Ekim 2015

Grafik Tasarım
Aslı Sezer

Dizgi ve Sayfa Düzeni
Yalçın Ateş

Baskı ve Cilt
Yorum Basın Yayın Sanayi Ltd. Şti.
Tel: 0 (312) 395 21 12
Sertifika No: 13651

Editör
Aykut Çoban

Yerel Yönetim Kent ve Ekoloji

Can Hamamcı'ya Armağan

İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 17/2 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (312) 419 46 10 - 419 46 11
İnternet: imge.com.tr • E-Posta: imge@imge.com.tr
Yayınevi Sertifika No: 11546

Türkiye’de Doğanın Neoliberalleştirilmesi ve Bu Sürece Karşı Mücadeleler

*Aykut Çoban
Fevzi Özlüer
Sinan Erensi*

Neoliberalizm, kapitalizmde uygulamaya sokulan sermaye politikalarının bir süredir geçerli olan demetinin adıdır.* Dünya neoliberal anlayışla ilk kez 1970’li yıllarda tanışır. Türkiye’de 24 Ocak - 12 Eylül 1980 tek yumurta ikizleriyle başlayan ve günümüzde de sürmekte olan karanlık dönem, neoliberal politikalar dönemidir. Bu yazıda, uzunca bir süredir gündemde olan neoliberal politika araçlarıyla, Türkiye’de ekolojik yıkıma yol açan uygulamalar arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Bu tartışma, “doğanın neoliberalleştirilmesi” kavramı ekseninde sürdürülecektir.

Yazının I. Bölümü, doğanın neoliberalleştirilmesi sürecinin tartışılmasına ayrılmıştır. Bu bölümde, neoliberal ekonomi politikalarına içrek olan, özelleştirme, ticarileştirme, kuralsızlaştırma, yeniden kurallandırma gibi unsurların, doğanın neoliberalleştirilmesinde nasıl işlevsel hale geldiği Türkiye’deki örnekleriyle tartışılmaktadır.

II. Bölümde, doğanın neoliberalleştirilmesi sürecinin aktörleri olan sermayeyle devletin anti-ekolojik birliği ele alınmaktadır. Doğanın neoliberalleştirilmesinin tamamlayıcı unsurları olarak, keyfi yönetim, otoriterleşme, denetimsizleştirme ve yoksunlaştırma/ mülksüzleştirme olguları araştırılmaktadır.

* Bu yazı, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi’nce 5-7 Mart 2015’te İstanbul’da yapılan Mimarlık Semineri’nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş biçimidir. Bildiri sürecindeki katkılarından dolayı başta Yücel Çağlar olmak üzere Özer Akdemir ve Beyza Üstün’e teşekkür ederiz.

III. Bölümde ise, önce, doğanın neoliberalleştirilmesine karşı direniş geliştiren ve toplum-doğa ilişkileri bakımından yeni bir yaşamın çekirdeklerini inşa eden ekoloji hareketinin özgül nitelikleri araştırılmaktadır. Direnişçi ekolojik muhalefetin gerek kendi içinde, gerek öteki toplumsal muhalefet hareketleriyle toplumun yeniden inşası için örgütsel birlik arayışı sıcak bir tartışma konusudur. Bu bakımdan, yazı, merkezilik-yerellik gerilimiyle ilgili bu tartışmaya ayrıntılı olmasa da katılmaktadır. Bu bölümde, daha sonra, yazının ana eksenleriyle mimarlık arasındaki ilişkiler tartışmaya açılmaktadır. Doğanın neoliberalleştirilmesinin kimi unsurlarıyla neoliberal mimarlık arasındaki paralellikler belirgin kılınmaktadır. Doğanın ve emeğin sömürsüyle mimar emeğinin sömürsü arasındaki benzerlik ve etkileşim araştırılmaktadır. Yaratıcı mimardan; yık-yapıcı, tek tip proje işiyle uğraşan, doğanın yağmalanmasına aracılık eden, mesleğine yabancılaşmış bir "yapı teknisyeni"ne dönüşüm süreci ele alınmaktadır.

Neoliberalleştirilmiş doğanın ve neoliberalleştirilmiş mimarlığın ortak zemini, neoliberal kapitalist birikim rejimidir. Bu bakımdan, doğanın ve mimarlığın neoliberalleştirilmesine karşı direniş ve yeni bir düzen kurma mücadelesini ülke yüzeyine yatacak olan toplumsal örgütlenmenin de ortak bir zemini bulunmaktadır.

I. Doğanın Neoliberalleştirilmesi

Kapitalizmin 1970'li yıllardaki birikim krizlerine, neoliberal politikalarla yanıt verildi. İkinci Dünya Savaşı sonrası uygulanan, tam istihdamı, ekonomik büyümeyi, sendikal pazarlığı, refah devletini, Keynesçi para ve maliye politikalarını içeren ve devletin piyasaya daha çok müdahalesine dayanan, liberalizmin bir versiyonunun artık sonuna gelmişti. Ekonomik kriz ortamında pek çok ülkede sol, siyasal bir tehdide dönüşmüştü. Gerek bu siyasal tehdit, gerek ekonomik durgunluk göz önünde bulundurularak uygulamaya konan neoliberal projeye, sermaye birikiminin koşullarının yeniden oluşturulması ve sermayenin sınıfsal gücünün restorasyonu süreci başladı (Harvey, 2005: 10-19). Dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi, emperyalist merkez ülkelerde de, örneğin 1980'li yıllarda İngiltere'de Margaret Thatcher, ABD'de Ronald Reagan hükümetleriyle neoliberalizm uygulamaya konuldu.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, bu yazıda, devletin sağlık, eğitim gibi alanlardan çekilmesi, özelleştirme, ticarileştirme gibi neoliberal politikaların genel olarak ekonomik ve toplumsal yönleri ele alınmayacaktır. Bunun yerine, neoliberal politika araçlarının, doğadaki varlıkları, sermaye birikiminin asli unsurları olarak sermayeleştirmeleri süreci tartışılacaktır.

Doğa, ya üretime girdi oluşturan hammadde olarak, ya doğadaki üretimin sonucu bir ürün olarak ya da doğal varlıkların ticareti biçiminde, başından beri kapitalist değer üretiminde yer alır. Doğa, liberal John Locke'un üç yüzyıl önce savunduğu mülkiyet teorisinde bile sermaye birikiminin unsuru olarak görülmüştür. Bu bakımdan, günümüzde yeni olan nedir, doğanın neoliberalleştirilmesine neden gereksinme duyulmuştur, soruları sorulabilir. Birleşmiş Milletler'in 1972 Stockholm Çevre Konferansı ile kapitalizmin 1970'lerdeki birikim krizleri aşağı yukarı aynı döneme denk düşer. Konferansı izleyen yıllarda çevre koruma, giderek evrensel kabul gören ilkesel bir değere dönüşecektir. Bir başka deyişle, çevre, liberalizmin öngördüğü serbest mal olmaktan çıkar. Çevrenin korunması, devletin müdahalesiyle mi, yoksa piyasa aktörlerince mi yapılacak tartışmasında liberal/neoliberal yazarlar ekolojik varlıkların özelleştirilmesini, özelleştirilemeyenlerin de ticarileştirilmesini savunurlar (bkz. Keleş, Hamamcı, Çoban, 2012: 379-86, 417-34; Anderson ve Leal, 1996). Serbest mal olmaktan çıkıp piyasaya içirme biçiminde gözlenen ideolojik eşğin aşılması, doğanın neoliberalleştirilmesinin, özelleştirme ve ticarileştirme ikilisine zemin oluşturur. Ayrıca, bu eşik, bu ikisinin işlevsellik kazanması için, çevrenin piyasa ilişkilerinin parçası olmasını sağlayacak yeni düzenlemelerin devlet tarafından yapılması anlamına gelecektir. Bir yandan, daha önce özel mülkiyete ve ticarete konu olmayan ekolojik varlıklar, doğanın neoliberalleştirilmesi sürecinde artık piyasa aktörleri için yatırım nesnelerine dönüşecektir. Öte yandan da, çevrenin korunmasına ilişkin çeşitli talepler, söz konusu politika araçları ikilisiyle karşılanıyormuş gibi sunulacaktır.

Ekolojik varlıklar ve korunan alanlar, doğal, kültürel ya da tarihsel olarak taşıdıkları önem ya da az bulunur olmaları gibi nedenlerle kayıt ve koruma altına alınırlar. Tam da bu nitelikleri nedeniyle korunan alanlar ve varlıklar, sermaye için, değişim değeri üretilecek, özelleştirilecek ve ticarileştirilecek potansiyel me-

talardır. Doğa, korunmayı hak ettiği ölçüde, korunan varlıklar nadirleştiği ve tükenmeye yüz tuttuğu ölçüde, doğal kaynakların ve varlıkların piyasa değeri ve bu bakımdan şirketler için çekiciliği daha çoktur. SIT alanında golf sahası, milli parkta otel, orman içinde site, bu çekiciliğin kârlı sonuçlarıdır. Cindi Katz'ın da (1998: 49) belirttiği gibi, önceleri koruma alanları, doğa parkları, sulak alanlar; doğal kaynak çıkarılacak, yapılaşmaya açılacak, kâr elde edilecek yerler değildi, asalet içeren yaban alanlarıydı. Günümüzün neoliberal dünyasında ise buralar potansiyel ekonomik etkinlik alanlarıdır. Bu nedenle, koruma ve özelleştirme birlikte gündeme gelir. Gerçekten de, devlet, hem korunmayı hak etme niteliğini tescil ve ilan ettiği doğanın korunmasıyla ilgili politikaları yürürlüğe koymakta, hem de korumayı kevgire çeviren özelleştirme, kuralsızlaştırma ve doğayla ilişkilerde piyasa mantığını hakim kılan yeniden düzenlemeler yapmaktadır.

Keynesyen refah devletinin görece kısıtlayıcı mekanizmalarından kurtulan şirketler, serbestleşme, kuralsızlaştırma koşullarında, doğal varlıkları ve genel olarak çevreyi daha yoğun biçimde sömürecek bir iklime kavuşmuştur. Bu da, yukarıda belirtilen doğanın korunmasıyla ilgili ideolojik ve politik gelişmelere ters bir yönde, doğanın neoliberalleştirilmesini besleyen bir etki doğurmuştur. Devletin ekonomiye müdahalesinin gevşemesinden yararlanan şirketler, doğanın korunmasıyla ilgili gereklilikleri, ekonomik etkinliğin çevresel sonuçlarını, halk sağlığı bakımından yarattığı tehditleri dikkate almak gereği duymadan, kısa dönemli kârların gerçekleşmesi amacıyla doğanın yağmalanması doğrultusunda harekete geçmiştir (Castree, 2008a: 148).

Sermaye mantığı bakımından doğanın neoliberalleştirilmesi gereksinmesiyle ilişkilendirilebilecek bir başka olgu da, Harvey'in kavramlaştırdığı "mülksüzleştirerek birikim"dir. Buna geniş biçimde yazının II. Bölümünde yer verilecektir.

Neoliberal politika araçlarını ekolojik bakımdan değerlendiren Noel Castree, literatürde ele alınan neoliberalizmle doğa arasındaki ilişkileri, kapsamlı biçimde tartışır (Castree, 2008a; 2008b; 2010a; 2010b; 2011). Bu sayede, doğanın neoliberalleştirilmesi sürecinin özelliklerini yedi başlık altında toplar: Özelleştirme, Ticarileştirme, Kuralsızlaştırma, Yeniden Kurallaştırma, Kamu Sektörünü Pazarın Temsilcisi Gibi Kullanma, Sivil Toplum Devreye Sokma, Bireyci Etik (Castree, 2008a: 142; 2010a:

1728). Bunlar, doğanın neoliberalleştirilmesini sağlayan araçlardır. Castree'nin (2011: 36-42) literatürdeki çeşitli örnek olaylarla somutlaştırdığı bu yöntemler, aşağıda kısaca açıklandıktan sonra, Türkiye'de doğanın neoliberalleştirilmesi tartışmasına uygulanacaktır. Bu tartışma, Türkiye'den seçilmiş örneklerle dayanarak yürütülecektir.

Özelleştirme

Özelleştirme, daha önce mülk olarak sahiplenilmemiş ya da toplulukça sahip olunan, devlete ait ya da onun tasarrufunda bulunan ya da kimseye ait olmayıp ortaklaşa kullanılan doğa varlıkları üzerinde özel mülkiyet ilişkisinin kurulmasıdır. Toprağın ve suyun özelleştirilmesi en bilinen örnekleridir. Özel mülkiyet, yurttaşın, köylünün, yerel topluluğun, canlıların, toprak ve suya ya da bunların unsurlarına serbestçe erişimini ortadan kaldırır. Benzer biçimde, genlerin patentlenmesi de genler ve o genleri taşıyan varlıklar üzerinde özel mülkiyet oluşturarak bilimsel araştırma, tıp ve tarım gibi alanlarda ortaklaşa kullanımı engeller.

Özelleştirme Yüksek Kurulu, pek çok benzer kararlarından birinde, İstanbul'da toplamı neredeyse iki milyon metrekareyi bulan Hazine'ye ait taşınmazların özelleştirilmesine karar verdi (R.G., 8.5.2014). Özelleştirilecek yerler arasında doğal sit, arkeolojik, ormanlık, tarımsal ve yeşil alanlar, dere yatakları, tarımsal üretimi geliştirme parkı bulunmaktadır. Bunlar, 3. Köprü, 3. Havalimanı ve Kanal projelerinin etki alanında da kaldıkları için, imar izniyle birlikte yüksek rant elde edilecek yerler olarak görülmektedir (Güvemli, 2014). Sarıyer, Gümüşdere'deki tarımsal alan, Hazine'ye ait olmakla birlikte, yörede yaşayanların bostan olarak kullandıkları, hayvanlarını otlattıkları ve geçimlerini sağladıkları bir alandır. Gümüşdere Tarım ve Yaşam Kolektifi adıyla örgütlenen Gümüşdereliler, "bu bölgede ekolojik dengeyi sağlamak, İstanbulumuz'da çok az kalan tarım topraklarına, ağaçlarımıza, evcil hayvanlarımıza, bölgeyi yurt edinmiş yaban hayvanlara ve yatırımlarımıza sahip çıkmak için el birliği, iş birliği ve gönül birliği" yaptıklarını belirterek mücadele kararlılığını bir imza kampanyasıyla ilan ettiler (<https://www.facebook.com/GumusderelilerDerneği>).

Benzer biçimde, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından Mayıs 2014'te İstanbul'da Emirgan Korusu'na bitişik yeşil alan ihale yoluyla özelleştirilmişti. Arazi, birinci derecede doğal sit alanı içerdiği gibi, Boğaziçi'nin kültürel, tarihsel ve doğal güzelliklerini korumak için çıkarılan Boğaziçi Yasası'yla korunan bölge içindedir. Araziyi satın alan, TOKİ iştiraki Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı, burada otel, lokanta ve alışveriş cad-desi yapılması için işlemlere başlamıştır (Alagöz, 2015; Erbil, 2015).

Korunan alanların sermaye için çekiciliğine İztuzu Kumsalı'nın özelleştirilmesi çabası da örnek verilebilir. Kumsal, Özel Çevre Koruma Bölgesi sınırları içindedir. Bir kanun hükmünde kararname ile düzenlenmiş olan bu bölgeler, "sahip olduğu çevre değerlerini korumak ve mevcut çevre sorunlarını gidermek için" Bakanlar Kurulu kararıyla tespit ve ilan edilir. İztuzu, Caretta Caretta deniz kaplumbağalarının Akdeniz'deki önemli üreme yerlerinden biridir. Nesli tehlike altında olan bu tür, Türkiye'nin de tarafı olduğu uluslararası anlaşmalarla da koruma altına alınmıştır. Bir başka deyişle, İztuzu, Türkiye'nin uluslararası yükümlülükleri ve ulusal düzenlemeleriyle "özel" olarak korunan bir yerdir. Koruma altındaki bu alanın, İngiliz ortaklı özel bir şirket tarafından işletilmesi için kamu otoriteleri ve ilgili şirket altı aydan uzun bir süren bir kararlılıkla seferber olmuştur.

Özel çevre koruma bölgeleri içinde kalan, devletin hüküm ve tasarrufu altındaki İztuzu gibi yerlerin kiralama ve tahsis işlemleri, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Tabiat Varlıkları Koruma Genel Müdürlüğü'ne aittir. Daha önce belediyeye kiralanan alanın, işletme ve işletme hakkı, yerel seçimlerden kısa bir süre sonra, 28 Mayıs 2014 tarihli bir protokolle, Muğla'ya Hizmet Vakfı ve Türkiye Çevre Koruma Vakfı ortaklığıyla kurulan, MUÇEV Turizm ve Ticaret Ltd. adlı bir şirkete yıllık 600 bin TL karşılığında verilmiştir. MUÇEV de 16 Haziran 2014 tarihinde yine bir protokolle, kumsalı, 1 milyon 50 bin TL karşılığında İngiliz ortaklı bir şirket olan DALÇEV'e kiralamıştır. DALÇEV'in bir yılda ne kadar kâr elde edeceği bir yana, MUÇEV'in yalnızca 20 gün içinde sağladığı 450 bin TL'lik bir "korunan alan rantı" kayda değerdir. İztuzu'nda yılda 300 bin kişinin denize girdiği ve özelleştirme öncesi yıllık cironun 3,5 milyon lira olduğu tahmin edilmektedir (Cumhuriyet, 5.1.2015; Ocak, 2015).

İztuzu Kumsalını Kurtarma Platformu adıyla bu uygulamaya karşı çıkanlar, kumsalı daha önce işleten belediyenin, Caretta Caretta'ları, doğal ve kültürel varlıkları koruyan bir tutum sergilediğini, kumsalın gelir kaynağı zihniyetiyle bir şirkete verilmesinin ise kabul edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Düzenledikleri imza kampanyasında, "İztuzu gibi dünyada sayılı doğa koruma alanları ticari meta gibi rant amaçlı peşkeş çekilmemelidir" talebi yer almaktadır (<http://iztuzu.org>). İhtilaf, mahkemelere de taşınmış, bir çok dava açılmış ve yürütmeyi durdurma kararları alınmıştır. Muğla İkinci İdare Mahkemesi yürütmeyi durdurma kararında, MUÇEV'in ihalesiz olarak, bir protokolle kiralama, kullanma izni, işletme hakkı verilebilecek kurum, kuruluş ve kişiler arasında yer almadığı için protokol işlemini ve bu protokolü, Başbakanlığın ilgili bir genelgesine uygun bulan Başbakanlık işlemini hukuka uygun bulmamıştır. Bir süre sonra yürütmeyi durdurma kararlarının kaldırılması sağlanmış, kumsal DALÇEV'e devredilmiştir. Bu devrin gerçekleştiği 29 Aralık günü şirket, her yıl yumurtadan çıkan kaplumbağaların suya yürüdüğü kumsala motorlu araçlarıyla girmek isteyince, muhalifler, kumsalda çadır kurup 24 saat nöbete başlarlar. Çadır nöbeti eylemine, mahkemenin alınan ihtiyati tedbir kararının şirkete tebliğ edilmesiyle, 9 Ocak 2015'te son verilir. Eylemin de etkisiyle olsa gerek, özel çevre koruma bölgelerinde yetki sahibi olan Çevre ve Şehircilik Bakanı İdris Güllüce, 29 Ocak tarihinde, Twitter hesabından, "İztuzu ihalesini iptal edeceğini" duyurur. Kumsal, neoliberal saldırıdan şimdilik kurtulur (Milliyet, 30.12.2014; Radikal, 30.12.2014; Kızık, 2015).

Ticarileştirme

Ticarileştirme, doğanın, alıcı ve satıcı arasındaki parasal mübadele ilişkisinin konusu olmasıdır. Doğal varlıkların piyasada alınır satılır mala dönüştürülmesi, sermaye birikimine sokulmasıdır. Çoğu durumda ticarileştirme, özelleştirmeyi gerektirir, çünkü üzerinde mülkiyet hakkı kurulan nesnelerin meta olarak pazara sunulması daha kolaydır. Ticari ilişki, satıcının, doğanın unsurlarını olduğu yerde kullanma hakkının alıcıya devredilmesi ve / ya da doğanın unsurlarının biyofiziksel bağlamından ve bulunduğu yerden çıkarılarak alıcı tarafından satın alınması biçimi-

minde olabilir. Böylece daha önce parasal yönü bulunmayan serbest erişim sona erer ve parasal ödemeye dayalı erişim ilişkisi kurulur. Kürk ticareti, köle ticareti gibi eski örneklerden sonra (Foster, 1999: 42-45), neoliberal toplumda su ve kanalizasyon hizmetleri ticarileştirilmiş ve özel şirketler eliyle kârlılık ilkesiyle sunulur hale gelmiştir. Dahası, toprak gibi özelleştirilemeyen hava, emisyon ticareti mekanizmasıyla kapitalist ilişkilerle buluşturulmuştur.

Ekolojik süreçlerin ve doğal varlıkların korunması gerektiği gerçeği yaşamın sürdürülebilirliği için son derece açık bir olgu olmasına karşın çoğunlukla göz ardı edilmektedir. Bunlardan uzunca bir dönem üretim süreçlerinde bedelsiz olarak yararlanılmış, ama artık ülkemizde de hemen hemen tümüyle ticarileştirilmişlerdir. Bilindiği gibi, ülkemizde, doğal varlıkların çoğunun mülkiyeti, yönetimi, kullanımı ve gözetiminde, öteden beri devletin etkin olduğu bir kamu düzeni kurulmuştur. Bu bakımdan, bu varlıkların bulunduğu arazilerin mülkiyeti, kullanım amacı ve biçimi ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili hukuksal ve kurumsal düzenlemelerdeki değişiklikler, ekolojik süreç ve varlıkların yıkımına yol açan metalaştırma sürecinin de temelini oluşturur.

Ülkemizde, 1960'lı yıllara değin arazilerle ilgili öne çıkan eğilim, tarım ve hayvancılık amaçlı kullanımdır. 1980'li yıllardan başlayarak, özellikle de 2000'li yıllarda ise kullanım amacı büyük ölçüde değişim geçirmiştir. Bu yeni yönelimde, temel amaç, Hazine'ye ait arazilerin, ormanların, meraların, kıyıların; inşaat, endüstriyel tarım, madencilik, turizm, enerji, alt yapı vb. gibi, doğal varlıklara göreceli olarak daha büyük zarar veren etkinlik alanlarındaki sermaye birikimine katkılarının artırılmasıdır. Bu doğrultuda, kamu mülkiyeti, yönetimi ve gözetimindeki yerlerle ilgili, gerek özelleştirme yönünde mülkiyeti, gerek ticarileştirme yönünde kullanımı, gerek kuralsızlaştırma yönünde yönetimi bakımından çok katmanlı değişiklikler dikkati çekmektedir. Bu çerçevede, 2000'li yıllarda yoğunlaşan biçimde, özelleştirmeyi, ticarileştirmeyi ve kuralsızlaştırmayı gerçekleştirmek üzere, hukuksal ve kurumsal düzenlemelere öncelik ve ağırlık verilmiştir.

Mülkiyeti devlette kalsa bile, piknik yapmak için bir milli parka, güneşlenmek için kıyıya girmek için ücret alınmaktadır. Bu gibi durumlarda, ağaç gölgesinin ve kumsalın ticarileştirilme-

si söz konusudur. Son örneklerden biri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Caddebostan Kumsalı'na turnike koyarak, kıyının kullanımını, kişi başı günlüğü 17 TL'den pazarlamasıdır. Buna karşı çıkan İstanbullular, Kıyı Kanunu'nu gerekçe göstererek, "Akbi basma turnikeden atla" sloganıyla kumsala ücret ödeme-den girerek bir protesto eylemi gerçekleştirdiler.

Benzer biçimde, yaban hayvanları da ticaret konusuna dönüştürülmüştür. Yaban hayvanlarının fotoğraflarının çekilmesi ücretlendirilerek ticarileştirilmiştir. Avlanmayla ilgili düzenlemelerde, avlanmaya, "avlanma izin ücreti" ödenmesi koşuluyla izin verilmekte ve öldürülen hayvan için de "avlanma ücreti" alınmaktadır. Bu durumda, o hayvan ve avlanma etkinliği ticari bir ilişkinin parçalarına dönüşmüş olur (Bkz., R.G., 8.1.2005). Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, "av turizmi" kapsamında yaban hayvanlarının bedeli karşılığı avlanması için Türkiye'nin pek çok ilinde ihaleler düzenlemektedir. 2015 yılında yapılan ihalelerde, ayı için 10 bin, yaban keçisi için 6 bin TL ihale bedeli istenmiştir.

Ticarileştirme konusunda en yakıcı örnekse, suyun ticarileştirilmesidir. Suyun ticarileştirilmesi sürecine en büyük katkıyı sağlayanlardan biri, Türkiye'de neoliberalleştirmenin de mimarlarından Turgut Özal'dır. 1986 yılında Başbakanlığı döneminde, Barış Suyu Boru Hattı adı verilen bir projeye, Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin suyunun Orta Doğu'da su sıkıntısı çeken ülkelere satılmasını önermiştir. Benzer bir ifadeyi Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü, iki nehre Manavgat'ın suyunu da ekleyerek 2000 yılında dile getirmiştir (Sarıbrahimoğlu, 2000). 2001 yılında Manavgat'ın suyu İsrail'e satılmak üzereyken siyasi nedenlerle yarım kalır. Bu suya 2011 yılında Libya da talip olur (*Sabah*, 2.11.2011), ama çeyrek asırlık bir düş olan Orta Doğu su pazarına girmek bir türlü başarıya ulaşmaz. Bununla birlikte, AKP Hükümetleri ulusal ölçekte nehir sularının ticarileştirilmesinde önemli mesafeler kat etmiştir. Dereler, hidroelektrik santraller (HES'ler) yapılmak üzere 49 yıl gibi uzun dönemli kullanım hakkı anlaşmalarıyla şirketlerin kullanımına devredilmiştir.

Türkiye'de kaynak suları, ticarileştirilerek şişelenip pazarlanan metaya dönüştürülmüştür. Örneğin Bursa'da 27 kaynaktan 200 lt/sn debisinde su varlığı bulunmaktadır. Henüz tüzel kişiliği kaldırılmamışken, o zamanki İl Özel İdaresi, bunun 67 lt/sn'lik

bölümünü, yani %33'ünü kiralararak ticarileştirmiş ve 2011'de yıllık 10 milyon TL gelir elde etmiştir. İl Genel Meclisi'nin AKP Grup Başkan Vekili, geriye kalan suyun ekonomik olarak değerlendirilmemesinden şikayetçidir. Mevzuat gereği kaynak suyun %30'unun doğada bırakıldığını, kalan %37'lik kısmın "boşa aktığını" ileri sürmekte ve daha çok suyu nasıl satabileceklerinin yollarını aradıklarını belirtmektedir ("Bursa'nın Suyuna Kamera Takip," 2012). Doğada bırakılması gereken su kuralına da uymadığı bilinmektedir. Şirketler, ticarileştirilen debinin çok üzerine çıkan oranlarda su çekmekte, kaynağı kurutmaktadır (*Radikal*, 7.2.2015).

Kuralsızlaştırma

Kuralsızlaştırma (deregulation), devletin toplum ve çevre yararına yaptığı çeşitli müdahaleleri terk etmesi, kural oluşturma işlevinden de vazgeçmesidir. Böylece, piyasa aktörlerinin serbestçe davranmaları sağlanır. Çevresel önlemler ve devletin çevre için müdahaleleri, girişimcinin boyunduruğu olarak sunulduğu için çevre koruyucu kuralların gevşetilmesi ve kaldırılması da serbestleşme ya da liberalleşme olarak görülür. Örneğin, ticareti serbestleştirme işlevi güden Dünya Ticaret Örgütü, taraf bir devletin çevrenin korunması için koyduğu kuralların uluslararası ticareti engelleyen bir unsura dönüşmemesi konusunda özellikle titizlenmekte, bu gibi çevresel kuralların kaldırılmasına yönelik baskı oluşturmaktadır. Açıktır ki, neoliberal bir iklimde kuralsızlaştırma, ekonomik etkinliklerin çevreyi yağmalayan, bozan, kirlen etkilerinin artmasına, bu etkinliklerin yönetsel ve yargısal denetimin dışında tutulmasına yol açar.

Kuralsızlaştırmanın Türkiye'de en çarpıcı örneği Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) hakkındaki düzenlemelerdir. 1993'te yürürlüğe girdiği tarihten bugüne kadar ÇED Yönetmeliği'nde yapılan pek çok değişiklik, ÇED sürecini aceleye getirecek biçimde idareye verilen sürelerin kısaltılması, ÇED muafiyetlerinin artırılması, halkın sürece katılımının zorlaştırılması gibi ÇED kurallarının işlevsizleşmesine yol açan düzenlemelerdir. En son yayımlanan 2014 tarihli ÇED Yönetmeliği de (R.G., 25.11.2014) pek çok etkinliği ya ÇED uygulanacak projeler listesinden çıkarmış ya da ÇED'e tabi olması için kapasite artışları getirerek

süreci esnetmiştir. ÇED dışında bırakılan etkinlikler arasında, 100 km'nin altında kalan demiryolları, dip taraması projeleri, 100 milyon m3/yıl'ın altında kalan vadiler arası su aktarma projeleri, 500 konuttan az konut üretilen toplu konut projeleri, eğitim kampüsleri, hastaneler, spor kompleksleri, nükleer ve termik santraller ve kurşun fabrikası gibi sanayi ve enerji tesislerinin sökülümü sayılabilir.

1993 tarihli ilk ÇED yönetmeliğinin, yönetmelikten muaf tuttuğu "kapsam dışı projeler" hakkındaki düzenleme, izleyen yıllardaki yönetmeliklerde de korunmuştur. Genellikle geçici bir maddeyle yapılan düzenleme, yönetmelikten önce yatırım programına alınmış ya da projeleri onaylanmış ya da planlama aşaması geçilmiş ya da kamulaştırma kararı alınmış ya da işletmeye başlamış projelere ÇED kurallarının uygulanmayacağını belirtir. 1990'lı yılların başında tasarlanmış ama gerçekleşmemiş bir proje yirmi yıl sonra yapılan bir düzenlemede bile ÇED kurallarının dışında bırakılmaktadır. Bu kuralsızlaştırma örneği, defalarca mahkemelerce hukuka aykırı bulunduğu halde iktidarlarca ısrarla sürdürülmektedir. 2008 tarihli yönetmeliğin bu konuyu düzenleyen geçici 3. Maddesi (R.G., 17.7.2008) Çevre Mühendisleri Odası'nın açtığı dava sonucunda iptal edilir. Yargı kararı uygulanmadığı gibi, benzer düzenleme, bir yönetmelik değişikliğiyle tekrar getirilir (R.G., 14.4.2011). Bu değişikliğe karşı açılan davada da yürütmeyi durdurma kararı verilir. Mahkeme kararının hemen ardından, benzer madde yeniden yönetmeliğe yerleştirilir (R.G., 5.4.2013). Ekoloji Kolektifi, bu değişikliğe karşı da aynı gün dava açınca, bu kez, geçici 3. madde, Çevre Kanunu'na konur: "23/6/1997 tarihinden önce kamu yatırım programına alınmış olup, bu maddenin yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla planlama aşaması geçmiş ve ihale süreci başlamış olan veya üretim veya işletmeye başlamış olan projeler ile bunların gerçekleştirilmesi için zorunlu olan yapı ve tesisler Çevresel Etki Değerlendirmesi kapsamı dışındadır" (6486 sayılı Kanun, R.G., 29.5.2013). Böylece, konu, idari yargı denetimi alanından çıkarılır. Bu durumda, yasal düzenleme Anayasa Mahkemesi'nde dava konusu edilir. Mahkeme, 3.7.2014 tarihinde verdiği kararla, "planlama aşaması geçmiş ve ihale süreci başlamış olan" ibaresini Anayasaya aykırı bularak iptal eder (gerekçeli karar R.G., 4.7.2015). Bu demektir ki, planlama süreci geçilip ihale süreci başlamış olsa bile ÇED

süreci bakımından bir kuralsızlaştırma hukuka uygun bulunmamıştır. Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararından dört ay sonra, iptal edilen ibare olmadan, ama idari yargı tarafından defalarca hukuka uygun bulunmayan geçici 3. Madde, kısaltılmış biçimiyle tekrar yönetmelik hükmü olarak düzenlenir (R.G., 25.11.2014). Bu madde sayesinde, 3. Köprü ve Gebze-Orhangazi-İzmir otoyolu gibi, çok önemli olumsuz çevresel etkisi olan büyük projeler ÇED kapsamı dışında tutulmuş olur.

Görülüyor ki, AKP Hükümetleri, gerek ÇED'e tabi etkinlikler listelerini budayarak, gerek "kapsam dışı projeler" ısrarıyla, çevrenin ve doğa varlıklarının korunmasını amaçlayan ÇED kurallarını işlevsiz kılan bir kuralsızlaştırma uygulaması sergilemektedir. Buradaki kuralsızlaştırmanın dolaylı bir etkisi de vardır. Etkinliklerin ÇED kurallarının dışında bırakılmasıyla, ÇED yönetmeliklerinde yer verilen "halkın katılımı toplantısı"nda halkın bilgi alması, eleştirmesi ve karşı çıkması da olanaksız hale gelmektedir. ÇED sürecindeki halkın katılımı toplantısı göstermelik olduğu için eleştirilirken, bunun da gerisine giden, pek çok etkinlikte ÇED'siz, dolayısıyla toplantısız bir evreye gelinmiştir.

Yeniden Kurallastırma

Yeniden kurallastırma (reregulation), piyasa ilişkilerinin yaygınlaşmasını sağlayacak, özelleştirmeyi ve ticarileştirmeyi genişletecek şekilde yeni düzenlemelerin yapılması ve siyasaların yeniden oluşturulmasıdır. Devlet ve yerel yönetimler, bu yönde kurallar ve mekanizmalar yaratır. Devletin yurttaşlara yönelik hizmet üreten bir aygıttan çok, pazar işletmecisi rolü belirginleşir. Kuralsızlaştırma uygulamasıyla kimi alanlarda geri çekilen devletin, yeniden kurallastırmayla piyasa lehine müdahalesi söz konusudur. Avrupa Birliği bünyesinde uygulanan emisyon ticaretini, yapılan yeni düzenlemeler, getirilen denetim mekanizmaları ve cezai önlemler olanaklı kılmış, bu sayede yeni bir ticari ilişki biçimi doğmuştur.

Devletin yeni düzenlemeler yapmaması durumunda piyasa aktörlerinin daha serbest hareket edeceğini vurgulayan karşı bir görüş ileri sürenler olabilir. Bu serbestlik, kuralsızlaştırmayla sağlanır. Bu bakımdan, yeniden kurallastırma sanıldığı gibi piyasa

sa ekonomisini erozyona uğratmaz, tersine... Yeniden kurallastırmanın kuralsızlaştırmadan farkı, yeni düzenlemenin koyduğu kuralın yaygın biçimde işleyen ve gelişen bir pazarı olanaklı kılmasıdır. Düzenleme yokluğunda ya bir kapitalist pazar hiç oluşmamakta ya da kısmi, eğreti ve güvensiz bir pazar belirmektedir.

Kapitalizmin daha önce metalaşmaya konu olmayan alanlara girmesi ve üreme gibi daha önce siyasal olmayan konuların siyasallaşması da devletin piyasa ekonomisi lehine yeni düzenlemeler yapmasına yol açar. Tohumculuk Kanunu, tohumluk üretim ve ticareti için bir pazar oluşmasına ve bu pazarın tekellerin denetimine geçmesine yol açmıştır (R.G., 8.11.2006). Biyogüvenlik Kanunu (R.G., 26.3.2010) ve ilgili yönetmelikler, GDO'lu gıda ve hayvan yemlerinin ithalatı, uluslararası ticareti, satışı ve kurumsal örgütlenmesi için yeni kurallar koyarak, bu ürünlerin Türkiye pazarına rahatça girmesinin yasal koşullarını sağlamıştır (Çoban, 2010a). İnsan üreme sürecinin, tüp bebek oluşturulması, sperm, yumurta ve kordon kanı bankaları, embriyo ve yumurta dondurma, genetik testler gibi uygulamalarla ticarileştirilmesi, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yeni düzenleme konularıdır. Bu yeni düzenlemeler sayesinde, 100'den fazla tüp bebek merkezi, pek çok genetik test laboratuvarları ve kordon kanı bankaları, piyasa kurallarına göre insan bedeni ya da onun parçaları üzerinde ticari etkinlik yürütmektedir (Çoban, 2009).

Ticarileştirmeyi olanaklı kılan mevzuat, bir yanıyla kuralsızlaştırma olarak belirirken, bir yanıyla da yeniden kurallastırma sağlayan düzenlemelerdir. Bu bakımdan, doğanın neoliberalleştirilmesi sürecinin unsurları, birbirinden ayrı ve kopuk değil, tersine birbirinin içine geçen, birbirini bütünleyen bir nitelik sergilerler. Bu bağlamda, yeniden kurallastırma hakkında çok sayıda örnek verilebilir. Sözgelimi, 2003 tarihli, 4916 sayılı, Çeşitli Kanunlarda ve Maliye Bakanlığının Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, pek çok yasada, bu yönde köklü değişiklikler yapmıştır. Bunlar, özelleştirmeyi ve ticarileştirmeyi hızlandıran, kolaylaştıran ve yaygınlaştıran mevzuat değişiklikleridir. Örnek olsun, bu torba yasayla, 2001 tarihli, 4706 sayılı, Hazineye Ait Taşınmaz Malların Değerlendirilmesi ve Katma Değer Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un amacı, "Hazineye ait

taşınmazların daha kısa sürede ekonomiye kazandırılması" olarak değiştirilmiştir (R.G., 19.7.2003).

Kamu Sektörünü Pazarın Temsilcisi Gibi Kullanma

"Bir anonim şirket nasıl yönetiliyorsa Türkiye böyle yönetilmelidir" (*Radikal*, 15.3.2015). Bu ifade, her ne kadar Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından başkanlık rejimini gerekçelendirmek için dile getirilmiş olsa da, burada ele aldığımız kamu sektörünün piyasa mantığına teslim olması konusunun kısaca özetidir. Neoliberalleştirilmenin bu unsuru, devletin piyasaya devretmeyip de hala yürütmeyi sürdürdüğü kamu hizmetlerini, piyasa kurallarının geçerli olduğu bir biçime büründürmesi anlamına gelir. Devlet bu hizmetleri, ekonomik etkinlik, rekabet, maliyetin karşılanması, performans dayalı ücret, performans dayalı bütçe, gelir-gider dengesi gibi pazar ekonomisi mantığının özelliklerine dayanarak yerine getirir. Bu unsur, 1970'lerde tartışılmaya başlanan yeni kamu işletmeciliği yaklaşımının (bkz. Zengin, 2009: 6-10) hizmet üretme anlayışının 1980'lerle birlikte uygulamaya konmasıyla belirginlik kazanmıştır.

Örneğin, su hizmetlerini kamu otoritesinin yürütmesi durumunda, piyasa koşullarına uygun fiyatlandırma, maliyetlerin satış gelirleriyle karşılanması, faturasını ödeyemeyenlerin suyunun kesilmesi gibi kurallar uygulanır. Ödeme gücü olmayanların susuz kalması piyasa kurallarının işleyişiyle gerekçelenmiş olur. Pazarın ekonomik etkinlik ilkesi kamunun toplumsal hakkaniyet ilkesinin yerini almış olur.

Tarihsel olarak su, kamuya ait bir "kaynak" olarak görülmüştür. Türkiye'de de Anayasaya göre, "doğal servetler ve kaynaklar devletin hüküm ve tasarrufu altındadır." Kamuya ait su varlığından içme suyu hizmeti sağlama görevi de kamu yönetimi tarafından yerine getirilmektedir. Bununla birlikte, doğanın neoliberalleştirilmesi sürecinde, kamu yönetimleri su hizmetlerine piyasa mantığını ve kurallarını hakim kılmıştır. Günümüzde kamu yönetimi, ancak bir ticarethanenin gözeticeği, uygun fiyatlandırma, maliyetlere kâr eklenmesi, etkinlik, verimlilik, kullanan öder, kârlılık gibi kuralları uygulayarak su hizmetini sunmaktadır. Örneğin Ankara Büyükşehir Belediye Meclisi, elektrik ve doğal gaz fiyat artışını gerekçe göstererek elektriğe yapılan

zam oranında, suya %9'luk bir zam yapmıştır (*BirGün*, 14.10.2014). İnşaat Mühendisleri Odası'nın yaptığı hesaplama göre, Aralık 2013-Kasım 2014 arasını kapsayan bir yıl içinde Ankara'da, şube yolu bakımı, atık su ve su bedelleri gibi çeşitli bileşenlerden oluşan su faturalarında yaklaşık %38'lik bir zam gerçekleştirilmiştir ("En Kalitesiz Ama En Pahalı Su Ankara'da," 2015). Üç yıl içinde yapılan zamlar dikkate alındığında, Ankara'da su bedeli %62 zamlanmıştır (*Hürriyet Ankara*, 7.6.2015). Benzer biçimde, İstanbul'da İSKİ, Haziran 2014'te suya yüzde 10 zam yaptıktan sonra (*Cumhuriyet*, 30.6.2014), Ocak 2015'te bu kez su kullanım ücret tarifelerini değiştirerek 10 metre küpün üstünde su kullanımında suyun ücretine %30'dan fazla zam yapmıştır (Balta, 2015). 6360 sayılı, yerel yönetimlerle ilgili yasayla, daha önce köy yönetimi iken yeni düzenlemeyle büyükşehirin bir mahallesi olan köylerde, eskiden olduğu gibi aslında köydeki kuyudan sağlanan su, tarife değişikliğiyle yüksek bedellerle satılmaya başlanmıştır (*Hürriyet*, 4.2.2015).

Türkiye'de 1980'lerin başından itibaren, su hizmeti, kamunun kâr elde ettiği bir ekonomik etkinlik olarak yerine getirilmektedir. 12 Eylül darbesinden bir yıl sonra çıkarılan İSKİ Yasası (2560 sayılı İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun) belediyelerce su tarifelerinin belirlenmesinde yasal dayanak olarak kullanılmaktadır. Yasanın 23. maddesi, su satışı ve atık su için tarifelerin belirleneceğini, bu belirleme sırasında, "yönetim ve işletme giderleriyle, amortismanları, doğrudan gider yazılan (aktifleştirilmeyen) yenileme, ıslah ve tevsi masrafları ve %10 (on) nispetini aşmayacak bir kâr oranının" esas alınacağını belirtir (R.G., 23.11.1981). Bu maddede 1986 yılında yapılan değişiklik, kâr oranının %10'dan aşağı olamayacağı hükmü getirilmiştir (R.G., 19.6.1986). Yasa koyucu, en çok %10 kâr elde edilmesini, ticarileştirilen su için yetersiz bir kârlılık oranı olarak görmüştür.

Yasanın kâr oranına üst sınır koymayan "%10'dan aşağı olmayacak nispetinde bir kâr oranı esas alınır" hükmü, Tüketici Hakları Derneği tarafından idare mahkemesinde açılan bir dava sayesinde Anayasa Mahkemesi'ne taşınmıştır. Anayasa Mahkemesi, maliyetlere bir kâr oranı uygulanarak su tarifesinin belirlenmesinde Anayasaya bir aykırılık görmemiştir. Mahkeme, bu konuda 1991 tarihli kararını da anımsatarak, bir hizmete karşılık

ücret alındığını vurgulamıştır. Ama daha önemlisi, Anayasa Mahkemesi, belediyenin, su hizmetini, “verimli”, “daha kaliteli ve etkin bir şekilde” sürdürmesi için kâr ederek gelir sağlaması gerektiğini ileri sürmüştür. Kâr oranına bir alt ya da üst sınır getirilmesini ise Anayasaya aykırı bulmuş ve “%10’dan aşağı olmayacak nispetinde” ifadesini iptal etmiştir. Çünkü Anayasa Mahkemesi’ne göre, “su hizmeti zaman içinde değişen şartlara göre farklı kârlılık oranlarını” gerektireceği için, kâra bir alt ya da üst sınır koymak, tarifeyi belirleyen kamu yönetiminin takdir hakkını sınırlamış olacaktır (R.G., 21.7.2012). Böylece, kamunun yürüttüğü su hizmetinde piyasa koşullarına göre kâr oranı uygulaması, Anayasa Mahkemesi kararıyla da taçlanmıştı.

Sivil Toplumu Devreye Sokma

Devletin, hizmet sunma, düzenleme, denetleme görevlerini terk ettiği alanların sivil toplum örgütleri, hükümet dışı kuruluşlar, hayırsever örgütleri, cemaatler, yerel topluluklar eliyle doldurulmasına yönelik düzenlemeler yapması, bu amaçla mali destek mekanizmaları oluşturmalarıdır. ABD’de örneğini gördüğümüz gibi öyle hükümet uygulamaları vardır ki, çevresel adalet hareketleri bile tepki olarak doğduğu ve direnç gösterdiği zehirli atıkların bertarafı ve yönetimi rolünü üstlenmeleri için Clinton döneminde cesaretlendirilmişlerdir.

Bu konuda toplumsal ilişkilerden çarpıcı bir örnek, TBMM Kadına Yönelik Şiddetin Sebeplerini Araştırma Komisyonu Başkanı, AKP milletvekili Alev Dedegil’in önerisidir. Komisyon Başkanı, devlet ev içine müdahale ettiğinde problemin daha da büyüdüğü savından hareketle, kadına yönelik şiddetin engellenmesinde mahallelinin etkin olmasını, komşuluk ilişkilerinin devreye girmesini önermektedir (TBMM Basın Açıklamaları, 2015).

Ekolojik bir örnek ise, yukarıda İztuzu Kumsalı’nın özelleştirilmesi sürecinde yer alan iki vakıftan verilebilir. Muğla’ya Hizmet Vakfı ve Türkiye Çevre Koruma Vakfı, vakıf olmaları bakımından sivil toplum içinde yer alırlar. Kurdukları bir şirket eliyle, korunan bir doğa parçasının neoliberalleştirilmesinin doğrudan öznelere olarak işlev üstlenmişlerdir.

Bu konuda pek çok başka örnek verilebilir. Türkiye’nin taraf olduğu Ramsar Sözleşmesi’ne göre korumakla yükümlü olduğu,

uluslararası öneme sahip Burdur Gölü’nün kurumasının önlenmesi ve korunması devletin görevi ve sorumluluğudur. Oysa devletin görevini yerine getirmediği ve sivil toplum kuruluşlarının inisiyatif üstlendikleri anlaşılmaktadır. Doğa Derneği, 2007 yılında başlatılan Burdur Gölünü Kurtarma Projesi adı altında, ildeki ilgili kamu kurumları ve sivil toplum örgütleriyle işbirliği içinde ve Vaillant şirketinin mali desteğini alarak, gölün kurumasını önlemek amacıyla çeşitli çalışmalar yapmaktadır (Doğa Derneği, 2015).

Benzer biçimde, adını sonradan Doğa Araştırmaları Derneği olarak değiştiren Kuş Araştırmaları Derneği, 2004-2007 yılları arasında Adana-Yumurtalık Lagünleri Yönetim Planı Projesi yürütmüştür. Finansmanı, Bakü Tiflis Ceyhan Boru Hattı Şirketi tarafından karşılanmış, Fransız Tour du Valat Biyoloji İstasyonu ile Adana Çevre ve Tüketici Koruma Derneği projenin paydaşları olmuştur. Amaç, buradaki lagünlerin, başta su kuşları olmak üzere ekosistem olarak değerlerinin saptanması ve “bu değerlerin yaşatılarak kullanılmasını sağlayacak bir yol haritasının belirlenmesi”dir. Yine, söz konusu yerler, sulak alan düzenlemeleri çerçevesinde devletin koruması ve yönetmesi gereken alanlardır. Proje çıktısı olarak adı geçen sivil toplum örgütleri, Yumurtalık Lagünleri Yönetim Planı hazırlamış, bu plan Ulusal Sulak Alan Komisyonu tarafından onaylanmıştır. Doğa Araştırmaları Derneği, izleyen beş yılı kapsayan biçimde de, planın uygulanması için yönetim, izleme ve denetim mekanizmaları oluşturan “Yumurtalık Lagünleri Yönetim Planı Uygulama Projesi” gerçekleştirmiştir (Doğa Araştırmaları Derneği, 2015).

STK ve benzeri örgütler, bütçe olanakları, personeli, örgütsel yaygınlığı, düzenleme yapma yetkisi gibi özellikler bakımından kamu otoritesi gibi güçlü olmadıklarından üstlerine bırakılan kamusal rolleri layıkıyla yerine getiremezler. Bir başka deyişle, STK’lar devletin boşluğunu tam olarak dolduramazlar, ama onlardan asıl beklenen de bu değildir. Genel olarak neoliberalleşmeyi kuramsal açıdan tartışan bir doktora tezinin kavramlaştırmasıyla (Bayraktar, 2015), STK’lar “aşağıdan neoliberalleştirme” sağlayan örgütlerdir. Bir yandan görevlerini ihmal eden devletin gediğini kapatmak üzere STK’lar, cemaatler ve şirketler, neoliberal toplumun destekleyicisi hayırsever aktörler olarak, özelleştirme, ticarileştirme ve metalaştırmanın yarattığı doğa tahribatını

hafifletme yönünde seferber edilmektedir. Bir yandan da, bu aktörler sayesinde, bunların el attıkları doğa koruma alanında, piyasa kuralları, neoliberal mantık ve yönetim anlayışı, hem doğanın, hem de toplumun derinliklerine nüfuz etmektedir.

Bireyci Etik

Bireyci etik, yaşamsal gereksinimlerin devletçe karşılanmasına yönelik anlayışların zayıflatılmasına, temel hakların sosyal devlet uygulamalarıyla gerçekleşmesi taleplerinin geriletilmesine ön ayak olan bir ahlakın, yurttaşlar ve topluluklar üzerinde etkili olmasının sağlanmasını ifade eder. Neoliberalizm, toplumun doğayla ilişkisini kolektif olmaktan çıkarmaya uğraşır. Bireyin, dinsel, etnik, düşünsel, yerel, kırsal, toplumsal ve benzeri bağlarla bir topluluğa bağlı olması, doğanın neoliberalleştirilmesinin önünde engel oluşturması ölçüsünde, bu bağların çözülmesi ve neoliberal bireyin atomize öznelliğinin kurulması gerekecektir. Castree'nin belirttiği gibi, söz konusu kolektif bağların doğayla parasal olmayan ilişki biçimlerini özendirerek neoliberalleşmeye getirdiği sınırlamalar böylece kaldırılmış olur.

Uygulanan bir başka yöntem de, toplulukların ekonomik olarak kendine yeterli kılınmasıdır. Bu ilk anda kulağa hoş gelse de, ekolojik varlıkları ticarileştirme yönünde seferber edilen topluluğun "kendine yeterliği" doğa bakımından yıkıcı sonuçlar doğurabilir. Orman ve Su İşleri Bakanı, bakanlığı için şu hedefi koyduklarını açıklamıştır: "Ormanlar artık kırsal kalkınma için lokomotif olsun. Bu bakımdan biz bozuk orman alanlarını, civardaki vatandaşlara parselliyoruz, kura çekiyoruz. Üç yıllık bakım masrafları bize ait, geliri 49 yıl vatandaşa ait olmak üzere böyle bir plan da yaptık" (*BirGün*, 7.3.2015). Bireyci etğin orman örneğinde görüldüğü gibi, orman köylüleri, yerleşimlerinin yakınındaki ormanları işletmeye özendirilir. Bu özendirme, ortak alanların ortaklaşa yönetimi yönünde değil, beklendiği gibi, bireyci bir sahiplenme anlayışıyla tüketilmesi yönünde olur. Böylece, orman köylüleri, kerestecilik ya da başka biçimlerde orman ürünlerinden piyasa kuralları çerçevesinde gelir elde ederek, doğanın neoliberalleştirilmesi sürecine katılırlar. Başka gelir kaynaklarına da sahip olmadıklarından geçimlerini sağlamak için orman üzerindeki baskı giderek artacaktır.

Türkiye'de, neoliberal hükümet üyelerinin sıkça dile getirdiği, "her şeyi devletten beklemeyin" sözü, sanki sosyal devlet uygulamaları varmış yanılgısı yaratması bir yana, yurttaşlara neoliberal birey etiğini izlemeleri yönünde yapılmış açık bir çağrıdır. "Benim memurum işini bilir" sözü, bu çağrının fırsatçılıkla yoğunlaşmış başka bir ifadesidir.

Bireyci etik anlayışını kabul etmeyen yurttaşlar, topluluklar ve örgütler ise, kolektif bir söylemi, toplumsal eşitlik ve özgürlük taleplerini dile getirirler. Bergama'da, Kışladağ'da, Efemçukuru'nda, Kazdağları'nda, Gerze'de, Yırca'da, Dersim'de, Taksim'de, Amasra'da, İztuzu'nda Sinop'ta, Akkuyu'da, Yuvarlakçay'da, Solaklı'da, Torul'da, Tortum'da, Cerattepe'de, Madran Dağı'nda, Toroslarda Ahmetler Köyü'nde ... Türkiye'nin her yerinde pıtrak gibi çoğalan pek çok yerel mücadele, direniş ve hareketin varlığı; suyun ticarileştirilmesinin, derelerin, kıyıların, ormanların, meraların sermaye birikimine sokulmasının, kısacası, doğanın neoliberalleştirilmesinin ve onun bireyci etik anlayışının yaygın biçimde kabul edilmediğini göstermektedir. Haziran 2013 Direnişi de, Gezi Parkı'nın park olarak kalmasını savunarak, parkın Belediye ve Hükümet tarafından neoliberal süreçlere sokularak yok edilmesine karşı ülke yüzeyine yayılmış bir isyana dönüşmüştür.

II. Sermayeye Devletin Ekoloji Karşısı Birliği

Yukarıdaki neoliberalleşme tartışması, bir yanlış anlamaya yol açabilir. Kurationsızlaştırma ve yeniden kurallaştırma gibi uygulamalarıyla, sanki devlet konjonktüre uygun olarak durumdan vazife çıkaran bir refleks gösteriyormuş gibi düşünülmesin. Devlet bu sürecin başat bir aktörüdür. I. Bölümdeki tartışmada yer verilemeyen bazı kayıp halkalar var: bunlar arasında, uluslararası kriz ve rekabet koşulları altında sermayenin devletten talepleri, birikim krizinden çıkabilmek için daha azgın neoliberalleşme yönünde devlete uyguladığı tazyik, sınıf mücadelesinde emek hareketinin ve sendikal örgütlenmenin gerilemiş olması ve bunun sermayeye gerek at oynatacak alan açması, gerek emek hareketinin toplumsal politikalarda gerileme ve sömürünün derinleşmesine karşı devleti ve sermayeyi yola getirmek bakımından güç kaybı yaşaması, küreselleşme ideolojisinin devletin gerilemesi/gerilediği tezlerinin hegemonik etkisi gibi unsurlar sayılabilir.

lir. Emek-sermaye çelişkisinin güncel koşullarının ve sermayeyle devletin simbiyotik ilişkisinin çerçevelediği tüm bu unsurların, kapitalist devleti neoliberal uygulamalar yapan aktif özne haline getirdiğini, yalnızca belirtip geçelim.

Bu bölümde, devletin sermayeyle olan ilişkisinin yukarıda incelenmeyen birkaç boyutu, doğanın neoliberalleşmesi bakımından ele alınacaktır. Bu boyutlar, keyfi yönetim, otoriterleşme, denetimsizleştirme, yoksunlaştırma/mülksüzleştirme. Kuşkusuz, bunlara eklenecekler olabilir, ama bu yazı çerçevesinde anti-ekolojik birliği somutlamak bakımından yeterli olacağı düşünülmüştür. Bunlar, doğanın neoliberalleştirilmesinin yukarıda ele alınan yedi unsuruyla birlikte düşünülebilecek, bu sürecin dört ek unsurudur.

Keyfi Yönetim

Kuralsızlaştırmadan ve yeniden kurallaştırmadan farklı olarak, keyfi yönetimde, kamu otoritesi, var olan kurallara uyup uymama konusunda seçici davranır. İdare, hukuka aykırı işlem ve eylemlerini, kural tanımaz uygulamalarını ısrarla sürdürür. Bu yalnızca devletin, doğal varlıkların korunması ve yönetimiyle ilgili kendi oluşturduğu yasalara, yönetmeliklere, yargı kararlarına uymaması, diğer bir deyişle hukuk devleti ilkesini çiğnemesi durumudur. Şirketler de kural tanımaz uygulamalar içinde olabilir. Bu ise, kamu yönetiminin, ya şirketin yaptığı kural ihlaline göz yumması ya da şirkete destek olmasıyla mümkün olur. Bir şirketin, devlete rağmen yürürlükteki düzenlemelere aykırı olan etkinliklerini sürdürmesi düşünülemeyeceğine göre, kural tanımaz şirketlerin varlığı da keyfi yönetimin bir boyutu olarak görülmelidir. Keyfilik, kamu yönetimi tarafından hangi şirketlerin yasalara ve mahkeme kararlarına uymaya zorlanıp hangilerine göz yumulup kollanacağı bakımından da geçerlidir.

Cumhurbaşkanıyken, Turgut Özal'ın, "Anayasa'yı bir kez ihlal etmekle bir şey olmaz" sözü, 1980'lerden beri hüküm süren neoliberal keyfi yönetimin mottosu sayılabilir. Benzer bir anlayışı, sonradan Cumhurbaşkanı olan, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın bir ifadesinde de görüyoruz. Şimdiki adı Cumhurbaşkanlığı Sarayı olan, Başbakanlık Hizmet Konutu olarak inşasına başlanan, Atatürk Orman Çiftliği içinde yer alan yapının, planlama

kararlarına ve tarihi sit statüsüne aykırı olduğuna işaret eden mahkeme kararları karşısında Erdoğan şöyle buyurmuştu: "Güçleri yetiyorsa yıksınlar. Yürütmeyi durdurdular, bu binayı durduramayacaklar. Açılışını da yapacağım, içine de oturacağım" (*Hürriyet*, 5.3.2014). Mahkeme kararları konusunda Anayasanın 138. maddesindeki amir hüküm, yoruma yer bırakamayacak ölçüde açıktır: "Yasama ve yürütme organları ile idare, mahkeme kararlarına uymak zorundadır; bu organlar ve idare, mahkeme kararlarını hiçbir surette değiştiremez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez."

Neoliberalleşen Türkiye, kural tanımayan yönetim örnekleriyle doludur. 1990'lı yıllarda, Bergama Hareketi'nin tüm çabalarına karşın, Ovacık Altın Madeni için devlet-şirket işbirliği sayesinde hukuka aykırı ruhsat ve izinler çıkarılmıştır. Bunları iptal eden pek çok mahkeme kararı uygulanmamış, mahkemece hukuka aykırı bulunan yönetsel işlemler, hükümet tarafından başka bir biçime büründürülüp yeniden düzenlenmiştir. Yasaların ve mahkeme kararlarının uygulanması talebiyle eylem yapanlar karşısında, zaman zaman devletin jandarmasıyla da korunarak maden işletmeye açılmıştır. Keyfi yönetim, AIHM'in, köylülerin lehine verdiği 2004 tarihli kararlar da sabittir (bkz. Çoban, 2010b).

Soma'nın Yırca köyünde, devlet ve şirket tarafından pek çok hukuk kuralının çiğnenmesi sonucunda binlerce zeytin ağacının yok edilmesi, yeni bir örnektir. Bu bölgede, Kolin şirketi tarafından yeni bir santral yapılması için köylülerin sahibi olduğu 490 dönümlük zeytinliğin, Bakanlar Kurulu tarafından acele kamulaştırılmasına karar verilir (R.G., 10.5.2014).

Kamulaştırma Kanununa göre, acele kamulaştırma, "yurt savunması ihtiyacına veya aceleliğine Bakanlar Kurulunca karar alınacak hallerde veya özel kanunlarla öngörülen olağanüstü durumlarda gerekli olan taşınmaz malların kamulaştırılması" için getirilmiş istisnai bir yöntemdir. Oysa son yıllarda, hidroelektrik, rüzgar ve termik santral gibi enerji tesisleri için gerekli arazilerin kamulaştırılmasında sürekli olarak bu yol izlenmektedir. Kamulaştırılan yerler, tesisi yapacak şirkete devredilir. AKP iktidarında sermayenin gereksinme duyduğu yerlerde, yurttaşın sahibi olduğu taşınmaz kamu adına alınıp, şirketlere teslim edilmektedir. Bu, aşağıda inceleyeceğimiz "mülksüzleştirerek birikim" sağla-

manın şirket açısından hızlı ve güvenli yoludur. Köylüler, devletin zor tekelinin de devreye girmesiyle, bir Bakanlar Kurulu kararı ve takdir edilen bir bedelin bankaya yatırılmasıyla mülklerinden olmaktadır.

Yırcalılar, Bakanlar Kurulu'nun acele kamulaştırma kararının iptali için Danıştay'da dava açarlar. Şirket, 16 Eylül'de bir "çitleme" yapar, araziye dikenli tellerle çevirip zeytinlik sahiplerinin girmesine engel olmaya çalışır. 13 zeytin ağacını da iş makinesiyle söker. Şirket, santrali inşa etme çalışmasına ağaç söke rek başlamıştır, ama santralin ne inşaat izni, ne de imar planı tamamlanmıştır. Ağaçların sökülmesi üzerine köylüler, mülkleri olan zeytinlikleri korumak için nöbet tutmaya başlarlar. Köylüler suç duyurusunda da bulunmuştur. Cumhuriyet Savcılığı, ortada bir suç bulunmadığına, kovuşturmayaya yer olmadığına karar verir. Valilik, savcılığın bu kararını da anımsatarak, "Ülkemizin kendi sahip olduğu kömür gibi bir milli kaynaktan enerji temin çabasına, bu iş için gerekiyorsa bir kısım zeytin ağacının feda edilmesinin kaçınılmaz oluşuna" dikkat çekerek şirketi savunan bir açıklama yayımlar (*BirGün*, 19.10.2014). Oysa, Greenpeace Türkiye birimi tarafından yapılan bilgi edinme başvurusuna verdiği yanıtta, Manisa Valiliği, İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, "söz konusu alanların yüzde 70-80'inin zeytinlik olduğunu ve bu nedenle mevzuat gereğince termik enerji santrali kurulmasının uygun görülmediğini" bildirir (*BirGün*, 23.9.2014). Gerçekten de, zeytinliğin içi bir yana, üç km yakınına kurulabilecek tesislerin neler olduğu mevzuatta bellidir. 3573 sayılı Kanunun 20. maddesi, zeytinliğe bu mesafede "toz ve duman çıkaran tesis yapılamaz" der. Manisa'daki bir müdürlüğün bildiği bir yasa kuralını, Bakanlar Kurulu'nun bilmediği iddia edilemez. Demek ki, Bakanlar Kurulu, yürürlükteki kurallara göre zeytinlikte enerji santrali kurulması mümkün olmadığı halde, santral için acele kamulaştırma kararı almıştır.

Manisa'daki müdürlük, 22 Eylül tarihli bir yazıyla Kaymakamlığı da uyarmıştır. Yazıda, zeytinliklerin yasayla korunduğu, kamu yatırımları gerekçesiyle bile zeytinliklerin daraltılamayacağı, santral yapılması planlanan alanda izinler tamamlanmadan zeytin sökülemeyeceği, zeytin ağaçlarının sökülmemesi için gerekli önlemlerin alınması gerektiği vurgulanır (*BirGün*, 10.11.2014). Ağaç katliamı, Gabriel Garcia Marquez'in, işleneceğini herkesin bildi-

gi, ama yetkililerin engel olmak için hiçbir şey yapmadığı bir cinayeti anlattığı *Kırmızı Pazartesi* romanındaki gibi gerçekleşir. Bakanlar Kurulu'nun kararından, Savcılığın kararından, Valiliğin açıklamasından güç alan şirket, 7 Kasım'da iki otobüs dolusu özel güvenlik personeli ve iş makineleriyle zeytinliğe girer. 6000'e yakın zeytin ağacı dozerlerle köklerinden sökülür. Suçu önlemeye çalışan köylüler, özel güvenlikçiler tarafından tartaklanır, dövülür, biri avukat dört kişiye ters kelepçe takılır (Kundakçı, 2014; Şen, Yıldırım, Bektaş, 2014). Gazetelere yansıyan değerlendirmelerde, Danıştay'da süren davada, sökümden 10 gün önce, 28 Ekim tarihinde acele kamulaştırma kararının yürütmesini durduran yargı kararının oluşturulduğu, gerekçesinin daha sonra yazıldığı, şirketin yürütmeyi durdurma kararından haberdar olarak zeytin ağaçlarını söktüğü belirtilmektedir. Nitekim, ağaç sökümlünün akşamı da yargı kararı UYAP üzerinden duyurulur (*Cumhuriyet*, 8.11.2014).

Danıştay'ın kararında, "termik enerji santrali kurulacak olan alanın zeytinlik alan olması, bu alanda enerji santrali kurulmasına olanak sağlayan Yönetmelik hükümlerinin yürütmesinin durdurulması ve bu sahanın amacı dışında kullanılmasına izin verilmemesine karşın, taşınmazlar için kamu yararı kararı alınması ve acelecilik yolu ile el konulmasına olanak bulunmadığı" gerekçesi vurgulanır (Şen, 2014). Daha sonra Danıştay, Bakanlar Kurulu kararını iptal etmiştir. Köylülerin arazideki dikenli telleri kaldırıp, sökülmüş olan ağaçların yerine zeytin fidesi diktiği günlerde, Hükümet Sözcüsü, Yırca'daki gelişmeler hakkında açıklamada bulunurken, yine de santral projesinin yaşama geçirileceğini ima eder: "Dağ taş zeytin ağaçları ile dolmuştur. Bu kötü bir şey değil ... ama Türkiye'nin enerjiye de ihtiyacı var. Bu enerji için zengin maden rezervlerinin bir şekilde termik santral olarak da hayata geçirilmesi lazım. İkisi arasındaki dengeyi kurallara bağlamak gerekiyor. Eğer bu kanunda eskiden hükümler varsa bunların da süratle güncellenmesi gerekecektir" (*Radikal*, 10.11.2014). Hükümet Sözcüsü'nün söz ettiği güncelleme, yani Elektrik Piyasası Kanunu ve 3573 Sayılı Zeytinciliğin Islahı ve Yabanilerinin Aşılattırılması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı yasalaşmayı beklemektedir. Yırca köylüsünün hem yargı yoluyla hem de toplumsal mücadele yöntemiyle kararlı direnişi, bir keyfi yönetim örneği olan santral yapımına engel olmuştur.

Otoriterleşme

Günümüz kapitalist toplumlarında, çoğulculuk ve katılımcılık iddialarına karşın, ülkeden ülkeye niceliksel farklılık göstermekle birlikte, yönetim aygıtının otoriterleşmesi baskın karakterdir. İktidar, bir liderin ya da yönetici bir elitin elinde yoğunlaşmıştır. Yönetilenlerin yönetene mutlak bağlılığı, otoriterleşen rejimin sorunsuz olarak sürmesinin güvencesidir. Yönetilenlerin bağlılığı, kamu politikaları ve ekonomik performansla, ideoloji ve indoktrinasyonla, mali yan ödemelerle ve şiddet tehdidiyle sağlanır. Ekonomik büyüme, kitle bağlılığını kolaylaştırır, ama büyümenin azalması durumunda da yönetilenlerin bağlılığı, ödül ve ceza ile sürdürülür (Magaloni ve Wallace, 2008: 5). İhale dağıtımı, işe yerleştirme, sosyal yardımlar, kupon arazilerin paylaşılması, sokak gösterilerinin zor ve şiddet içeren polisiye önlemlerle bastırılması, yabancı olmadığı ödül ve ceza yöntemleri olarak sayılabilir. Yanaşmacılık (clientelism) ya da patron-yanaşma ilişkisi çerçevesinde de, ihale, memuriyet, basına ilan dağıtımı gibi ödüllerin siyasi destek karşılığında dağıtıldığı görülür. Daha önce tartışılan bireysel etik, neoliberal otoriteye başkaldırmamanın ahlaki çerçevesini sunar. Kredi kartları, konut kredileri, tüketim kalıpları, sadakatin bireysel ekonomik koşullarını hazırlar. Neoliberal otoriter rejime başkaldırmanın bedeli (göz altı, işini yitirme, krediyi ödeyememe gibi) ağır olabilir.

Gücü elinde toplayan lider, yasaların ve yargı kararlarının sınırlandırıcı etkisini kişisel otoritesinin önünde bir engel olarak görür; yasalara, kurallara, yargı kararlarına uyup uymayacağına, anayasayı ihlal edip etmeyeceğine, kuralların kime, ne ölçüde uygulanacağına, kimin ödüllendirilip kimin cezalandırılacağına, kendisi karar vermek ister. Bu bakımdan, otoriter yönetimle keyfi yönetim birbirini bütünler.

Neoliberalizmi liberalizmden ayıran önemli bir fark, neoliberalizmin daha otoriter bir niteliğe sahip olmasıdır. Sermaye birikiminin gerekleri, devletin giderek daha çok otoriterleşmesine yol açmaktadır. Türkiye'de neoliberalleşmeyi başlatan 24 Ocak Kararları'nın uygulanabilmesi için 12 Eylül Rejimine gerek duyulmuştur. Benzer biçimde, neoliberalleşme, Pinochet darbesiyle Şili'de ve işgal edilen Irak'ta silahlı kuvvetler eliyle, doğrudan zor içeren araçlarla uygulamaya konulmuştur (Harvey, 2005: 6-9). Ancak askeri diktatörlük olmasa da, neoliberalleşme için otoriter

rejim yöntemlerine gereksinme duyulur. Nitekim, ABD'de Reagan ve İngiltere'de "Demir Lady" olarak anılan Thatcher neoliberalleşmeyi baskıcı yöntemlerle uygulamaya koymuştur.

Türkiye'de 12 Eylül askeri rejimi resmen sona erse de anayasasıyla, yasalarıyla, neoliberal özülle hükmünü sürdürmektedir. DGM'ler, onların yerine gelen Özel Yetkili Mahkemeler ve onların yerini alan Sulh Ceza Hakimlikleri otoriter iktidarı yargı kararlarıyla koruma ve sürdürme rolü üstlenmiştir.

Son yıllarda hükümet, adı konmamış ve ilan edilmemiş bir olağanüstü hal rejimi oluşturarak, hak ve özgürlüklerin kullanılmasını engellemektedir. Savaş hukuku normu olan, olağanüstü durumlar için öngörülen acele kamulaştırma yetkisi, sıradan işlemler için kullanılan olağan bir yetki durumuna gelmiştir (Epli, 2012). Kobane eylemleri sırasında Valiliklerin aldığı sokağa çıkma yasağı, Olağanüstü Hal Kanunu'na göre olağanüstü halin ilan edilmesinden sonra kullanılacak bir yetkidir. Olağanüstü hal ilan edilmemişken, olağan bir durumda temel hak ve özgürlükler sınırlandırılmıştır. Benzer biçimde, 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun uyarınca yapılacak işlemlere karşı yargı denetiminin işletilmesine, olağanüstü hal koşulları geçerliymişçesine sınırlandırmalar getirilmiştir (Özlüer, 2014). Yüzbinlerce yapı kentsel dönüşüm adı altında rant üretiminin konusu olurken, her bir doğa parçası sermayenin yağmasına açılırken, bir toplumsal muhalefet oluşmaması düşünülemez. Bu gibi durumlarda oluşan ve ilerde oluşabilecek binlerce itirazın ve toplumsal muhalefetin önü kesilmiş, hak arama özgürlüğü peşinen kısıtlanmıştır.

Doğanın sermaye birikim stratejisinin asli unsuru kılınması uygulamalarının yaygınlaşarak sürmesine ve bu sürece karşı gelişen, bazı örneklerini bu yazıda gördüğümüz protestoların ve direnişlerin artmasına paralel olarak, neoliberal rejimin otoriterleşmesi hız ve hacim kazanmaktadır. Bu yazının konusu olmayan ekonomik ve siyasal gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde, rejimin faşizme doğru yol almakta olduğu tartışması da yapılabilir (Boratav, 2015). 2015 yılında yasalaşan "iç güvenlik paketi", ilan edilmemiş olağanüstü hal rejiminin yasal kılıfıdır. Gösterilerde polisin silah kullanması başta olmak üzere yetkileri olağanüstü biçimde genişletilmekte, polise savcı kararı olmadan 48 saat gözaltında tutma ve mahkemeden izin almadan telefon dinleme yetkisi verilmekte, makul şüpheyile göz altı uygulaması ge-

tirilmekte ve yüzünde atkıyla gösteriye katılmaya beş yıl hapis cezası öngörülmektedir. Bu paket, başka toplumsal muhalefet biçimleri bir yana, devlet-sermaye işbirliğiyle uygulamaya konan doğanın neoliberalleştirilmesine karşı olan ekolojik muhalefeti, gösterileri ve direnişleri otoriter yöntemlerle sindirme, bastırma ve boğma hareketünün belgesidir.

Denetimsizleştirme

Çeşitli denetim biçimleri, kamu yönetiminin ve şirketlerin çevreyi bozma riski taşıyan ya da çevreye zarar veren işlem ve eylemlerinin gözden geçirilerek gerekiyorsa durdurulmasına ve sorumlularının cezalandırılmasına olanak sağlar. Bu bakımdan, hukuk devletlerinde denetim, doğanın neoliberalleştirilmesine önemli bir engel oluşturabilir. Tam da bu nedenle, neoliberalleştirme sürecinde, denetim yolları, ya zayıflatılır ya da tümüyle ortadan kaldırılır. Denetimsizleştirme; kuralsızlaştırma, yeniden kurallastırma ve kural tanımama unsurlarının tamamlayıcısıdır. Bir makale sınırlarını aşmış olan bu yazıda, Türkiye'de tüm denetim türlerinin nasıl yozlaştırıldığı ele alınmayacak, yalnızca bir kaç yönü üzerinde durulacaktır.

Yukarıdaki örneklerde gördüğümüz gibi, yargısal denetim işletildiğinde önemli sonuçlar alınmıştır. Bununla birlikte, Anayasa'ya aykırı olarak yargı kararlarına uyulmaması, yargısal denetimi anlamsızlaştırmaktadır. Ayrıca, Danıştay, Yargıtay, Sayıştay, Anayasa Mahkemesi ve HSYK'da denetimi erozyona uğratacak biçimde siyasal iktidarın etkisini artıran değişiklikler yapılmıştır. İktidarın etkisi, denetim yapan yargı organlarının bağımsızlığı ve hakimlik teminatı ilkelerini zedeler. İdari Yargılama Usulü Kanunu'nda yapılan değişikliklerle her biri doğanın neoliberalleştirilmesiyle ilgili olan şu konularda "ivedi yargılama usulü" getirilmiştir: acele kamulaştırma işlemleri, Özelleştirme Yüksek Kurulu kararları, Turizmi Teşvik Kanunu uyarınca yapılan satış, tahsis ve kiralama işlemleri, çevresel etki değerlendirmesi sonucu alınan kararlar, deprem riski nedeniyle Bakanlar Kurulu'nun kentsel dönüşüm kararları (R.G., 28.6.2014). Böylece, bu işlemlerle ilgili dava açma süresi kısaltılarak yargısal denetime başvurma zorlaştırılmış, yargılama süresi daraltılarak mahkemeler yalap şalap karar almaya itilmiştir.

Çizelge: Doğanın Kullanılması ve Yönetimiyle İlgili Başlıca Düzenlemelerde Yapılan Değişiklik Sayıları

¶	Hukuksal Düzenlemeler	Toplam Değişiklik Sayısı	2003-2014 Dönemindeki Değişiklik Sayısı
Yasalar			
	Orman Kanunu (1956)	24	12
	Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu (2005)	3	3
	Mera Kanunu (1998)	12	9
	Milli Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Seferberlik Kanunu (1995)	2	
	Milli Parklar Kanunu (1983)	1	1
	Maden Kanunu (1985)	7	4
	Turizmi Teşvik Kanunu (1982)	15	8
	TOPLAM	64	37
Yönetmelikler			
	Orman Arazilerinin Tahsisi Hakkında Yönetmelik (1995)	4	4
	Madencilik Faaliyetleri ile Bozulan Arazilerin Doğaya Yeniden Kazandırılması Yönetmeliği (2007)	3	2
	Madencilik Faaliyetleri Uygulama Yönetmeliği (2005)	1	1
	Madencilik Faaliyetleri İzin Yönetmeliği (2005)	2	2
	Ağaçlandırma Yönetmeliği (1987)	6	4
	6831 Sayılı Orman Kanununa Göre Orman Kadastro ve Aynı Kanunun 2/B Maddesinin Uygulanması Hakkında Yönetmelik (1986)	3	2
	Orman Amenajman Yönetmeliği (1991)	5	4
	Mera Yönetmeliği (1998)	5	4
	Kamu İdarelerine Ait Taşınmazların Tahsis Ve Devri Hakkında Yönetmeli (2006)	1	1
	Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (2003)	5	5
	Kamu Arazisinin Turizm Yatırımcılarına Tahsisi Hakkında Yönetmelik" (1983)	5	3
	TOPLAM	40	32

Kaynak: Yücel Çağlar, kişisel yazışma.

Yurttaşların yargısal denetim yolunu kullanmalarını güçleştiren bir başka olgu da, mevzuatın sık sık değiştirilmesidir. ÇED Yönetmeliği, 1993'te yürürlüğe girdikten sonra yedi kez köklü değişiklik olmak üzere 17 kez değiştirilmiştir. Karşılaştırma yapmak bakımından belirtmek gerekirse, Avrupa Birliği'nin 1985 tarihli ÇED Direktifi, yalnızca üç kez değişikliğe uğramıştır (Şehir Plancıları Odası, 2014). Aşağıdaki Çizelgede, yazı konusuyla ilgili bazı önemli düzenlemelerde yapılan değişiklik sayıları yer al-

maktadır. Çizelgede görüldüğü gibi, mevzuat değişikliklerinin yarısından çoğu, AKP hükümetleri döneminde. Örneğin Orman Kanunu 1956 yılından beri 24 kez değiştirilmiş, bunun 12'si, son 12 yılda gerçekleşmiştir.

Sıkça değişen mevzuat, yurttaşın düzenlemeleri takip etmesi, değişikliği fark etmesi, öncekiyle yürürlükteki kural arasındaki farkı anlaması ve benzeri bakımlardan sorunlara yol açacağı için denetim yollarını çalıştırmasını sınırlandırıcı etkiler doğurur. Örneğin, ivedi yargılama konusu olan işlemlerde dava açma süresinin kısaldığının farkına varmakta gecikilirse, o işlemin yargısal denetimini sağlamak için süresi içinde dava açmak olanaksız hale gelecektir. Sürekli değişen, torba yasalar içine sıkıştırılıp takibi güçleşen, karmaşıklaşan mevzuat, yurttaşın tek başına denetim yollarını çalıştırmasına da engeldir, bir avukattan ya da uzmandan profesyonel yardım almasını gerekli kılar. Genellikle bu yardımın maliyeti yüksek olduğundan, yurttaşın denetleme yollarını işletme hevesi kırılır.

İktidarın, TMMOB'a bağlı meslek odalarını sindirme, yetkisizleştirme, işlevsizleştirme çabalarını da, denetimsizleştirme bağlamında anlamak gerekir. Hükümetin kalkınma ve sanayileşme hamlesi olarak sunduğu çeşitli projelerin, planlama ilkelerine uygun olmaması, ağır ekolojik riskler barındırması gibi gerekçelerle TMMOB ve bağlı odaları tarafından yargı denetimi için mahkemelere taşınması bu sayede engellenmek istenmektedir.

Denetimsizleştirme yalnızca merkezi yönetimin uygulamalarını denetim dışı bırakmayla sınırlı değildir. Bu meslek kuruluşları, mimarlık, planlama ve mühendislik disiplini alanlarında hizmet üreten ve bu hizmetleri verenlerin mesleki olarak yeterliliklerini denetlerler. Bu kuruluşlarının fiilen yok olmasına yol açacak biçimde zayıflatılması ve parçalanması, mesleki denetimi de kötürümleştirecektir. Mesleki açıdan yetersiz mimar, mühendis ve planlamacı, uygulamalarıyla ekolojik soruna yol açan kamu yönetimi için oldukça zayıf bir "tehdit" unsurudur.

Söz konusu hizmet üretiminin denetlenmesiyle ilgili kuraları belirleyen meslek odalarının ilgili Bakanlıklara bağlanması, bu meslek odalarının yürüttüğü hizmetlerle ilgili hazırladıkları yönetmeliklerin ilgili Bakanlıkların olurlarına sunulmasına yönelik getirilen zorunluluklar, Bakanlık denetimine sunulmayan yönetmeliklerin Resmi Gazete'de yayımlanmaması gibi yeni uygu-

lamalar, merkezi yönetimin, mesleki konularda da kural koyma yetkisini ele geçirmek istediğini göstermektedir. Meslek odalarının, koyduğu kurallara mesleği yürütenlerin uyup uymadığıyla ve mimarlık, mühendislik, planlama konularında iş yapan şirketlerin gerekli özeni gösterip göstermediğiyle ilgili denetim yetkileri de ellerinden alınmaktadır.

Odaların etkin bir denetimi işletecek olanağı bulamamasının ağır ekolojik sonuçları olur. "Altın Oran Evleri"nin planlama ve mimari proje süreçlerinin ÇED sürecine tabi tutulmaması sayesinde, bu proje Ankara'nın önemli hava koridorlarından birisi üzerine yapılabiliştir. Bu sonuçların, bir başka örneği de, Akkuyu Nükleer Güç santrali projesinde görülebilir. Şirketin hazırlattığı ÇED raporunda imzası olan nükleer mühendislerin imzalarının sahte olduğu TMMOB tarafından bilirkişiye tespit ettirilir (Eroğlu, 2015). Bunun üzerine ÇED olumlu kararının iptali için Bakanlığa başvurulur. TMMOB'un başvurusuna, Bakanlığın, her hangi bir soruşturma bile açmaya gerek duymaksızın, "ÇED'i yapan firmayı tanırız, iyi çocuklardır" düzeyinde verdiği yanıt, bu Anayasal kurumların Bakanlıkça önemsenmediğini ve Anayasal yetkilerinin keyfi biçimde tanınmadığını göstermektedir. Bu örnekler, TMMOB üzerindeki iktidar baskısı kırılamayıp, işlevsizleştirme başarıya ulaşırsa, denetimsiz bir ortamda yaşanabilecek ekolojik kırım hakkında fikir vermektedir.

Dahası, bu meslek kuruluşlarının denetim yetkilerinin, hem yasal hem de yönetsel düzeyde ellerinden alınma çabası artarak sürmektedir. 3194 sayılı İmar Kanunu ve Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı bilindiği üzere 62. Hükümetin "kamuda şeffaflık" programının önemli bir yasa çalışması olarak gündeme gelmiştir. Bu yasa kapsamında, TMMOB örgütlüğü içinde bulunan meslek odalarının il düzeyinde örgütlenmesine yönelik yasa değişiklikleri, denetim yetkisini elinde bulunduran odaların mali açıdan da güçsüzleştirilmesine yöneliktir.

Bununla birlikte, denetimsizleştirme rüzgarına karşı söz konusu düzenlemenin bir manivelaya dönüştürülmesi de olanaklıdır. Denetimsizleştirme çabası, meslek odası üyelerinin mücadelede daha etkin biçimde yer alması ve mesleğin yapılma koşullarını belirleme sürecine etkin katılımının sağlanmasıyla tabandan tavana doğru örgütsel bir dönüşüm süreciyle tersine çevrilebilecektir.

Keynesyen iplerinden boşalan sermaye, devletin mülkiyetinde ya da hüküm ve tasarrufunda bulunan, yurttaşların serbestçe erişebildiği ya da mülkiyetten bağımsız olarak ortak yararlanmaya konu olan ekolojik varlıkları, ortak alanları ve gen kaynaklarını, özel mülkiyet olarak ele geçirmek ister. Yatırım yapacak alan arayan sermaye, ucuza ele geçirdiği bu varlıkları kısa sürede kârlı kullanımlara dönüştürerek doğanın neoliberalleştirilmesi sürecinden medet umar. David Harvey (2003: 144-156), kapitalizmin ilkel birikim evresine benzettiği bu yeni olguyu, "yoksunlaştırarak birikim" ya da Türkçedeki yaygın çevirisiyle, "mülksüzleştirerek birikim" (accumulation by dispossession) olarak kavramlaştırır. Doğanın, şirketler ve özel kişilerce henüz birikim sürecine katılmamış unsurları, sermayenin gizli saklı olmayan bir ele geçirme savaşının yeni mevzileridir. Akarsular, dereler, korunan alanlar, meralar, üzerinde patent hakları kurulacak genler, tüm bunlar, kâr getirecek yatırım kalemlerine dönüşür; böylece sermayenin birikim yolculuğu sürer. Sermaye denetimine geçince ise, bunlardan bedelsiz olarak yararlanan yurttaşlar, köylüler, halklar, bunlara erişim haklarından yoksun kılınırlar.

Bu bakımdan, kavramı mülksüzleştirme olarak çevirmek, bir yanlış niteleme sorunu yaratabilmektedir. Özellikle Türkiye'de son yıllarda yaşanan acele kamulaştırmaları da dikkate alarak, Harvey'in kavramını iki boyutlu olarak ele alabiliriz. Kavramın birinci boyutu, mülkiyetten bağımsız olarak ortaklaşa yararlanılan doğal varlıkların özel kullanıma geçmesidir. Köylüler ya da yerel topluluklar, onların mülkiyetinde olmayan, ama yararlandıkları doğal alanlara ve varlıklara artık erişemez hale gelirler, çünkü bunlar, sermayedarın ya da şirketin mülkiyetine geçer ve sermaye birikim sürecine dahil olur. Mülkiyetinde olmayan ama yararlanma hakkının olduğu bir varlıktan yoksun kalma olgusunu Türkçe'de mülksüzleşmek olarak karşılamak kavramsal bir çelişkiye yol açmaktadır. Bu nedenle, buna Türkçe'de, "yoksunlaştırarak birikim" demek daha uygun görünmektedir (Çoban, 2013: 271). Kavramın ikinci boyutu ise, mülk olarak sahiplenilmiş varlıkların sahipliğinin el değiştirmesi, eski sahibin mülksüzleştirilmesidir. Acele kamulaştırma yoluyla özel mülklerine, toprağına, bağına, bahçesine, örneğin Yırca'da olduğu gibi zey-

tinliklerine el konulan, dolayısıyla mülksüzleştirilen kişilerin bu mülkleri sermaye denetimine geçmektedir, yani mülksüzleştirerek birikim gerçekleşmektedir.

Gerek devletin hüküm ve tasarrufundaki yerlerin, gerek köylünün mülkiyetindeki arazinin, sermayedarın mülkiyetine ya da denetimine geçmesi, devletin sermayeye sağladığı olanaklar sayesinde gerçekleşir. Bunun örnekleri arasında, su kullanım hakkı sözleşmeleri, enerji üretimi ve madencilik izin ve ruhsatları, meralarda, kıyılarda, ormanlarda yapı ve tesislerin yapılmasını olanaklı kılan düzenlemeler ve izinler, acele kamulaştırma kararları sayılabilir. Ayrıca, bu gibi uygulamalara karşı halkın direnç gösterdiği durumlarda da direnişi kırmak üzere baskı ve zor, polis, jandarma ve mahkeme yöntemleri devreye sokularak, yoksunlaştırarak birikim sürecinin işlemesi sağlanır.

Günümüz kapitalizminin uzun zamandır enerjisini fabrika içinden olduğu kadar fabrika dışından da aldığı, birikim yöntemlerinin ağırlıklı olarak kentsel ve kırsal mekanın yeniden değerlendirilmesine kaydığı sıkça dile getirilen bir tezdır (Lefebvre, 1991; Harvey, 1996; Smith, 2008). Özelleştirme, mutenalaştırma, kentsel dönüşüm, toprak kapatma ve enerji çitlemeleri gibi mekana yapılan farklı müdahalelerin istisna olmaktan çıkıp giderek kapitalizmde olağan uygulamalara dönüştüğü bir dönemden geçiyoruz. Bu müdahaleler genellikle Harvey'in kavramlaştırdığı birikim esasına dayanır. İlkel birikim konusunda kalem oynatanlar arasında kimi ciddi görüş ayrılıkları olsa da (Perelman, 2000; Harvey 2003; Glassman, 2006; Sneddon, 2007; Hall, 2012) kapitalizmin bu ilk günahının yalnızca geçmiş bir döneme ait olmadığı konusunda bir görüş birliği bulunmaktadır. Gerçekten de, kapitalizmin genişlediği yeni alanlarda ilkel birikim, olağan kapitalist birikim süreçlerini bütünleyen bir unsur olarak süreklilik göstermektedir. Bugüne kadar çeşitli biçimlerde kendini yenileyebilen kapitalizmde, yurdundan etme, yoksunlaştırma, mülksüzleştirme ve şiddetin, geçmişte olduğu gibi, günümüzde de belirleyici olduğunu görüyoruz.

Yoksunlaştırmanın farklı yönlerini, ekonomik olduğu kadar toplumsal ve kültürel boyutlarını ele almak, hem neoliberalleşmenin gündelik yaşamda nasıl belirdiğine ışık tutar, hem de bizi, onunla mücadele yöntemleri üzerinde yeniden düşünmeye zorlar. Kuşkusuz, yoksunlaşmanın/mülksüzleşmenin kırsal nüfusun

geçim stratejisiyle ilgili önemli bir ekonomik yönü var, ama tümüyle bundan ibaret değildir. HES'lerin hemen hepsinin kırsal alanlarda planlandığını düşünecek olursak, HES'lere en büyük kaygı ve itiraz kaynağı tarımsal üretimle ilgili olanıdır. Gerçekten de, HES'lerin doğrudan tarımsal üretimi tehdit ettiği pek çok örnek bulunmaktadır. Örneğin ilk HES karşıtı itirazlardan ve başarıyla sonuçlanan mücadelelerden biri olan Muğla, Yuvarlakçay, çevresinden geçtiği altı köy ve bir beldeye yayılmış bin kişilik bir nüfusa, yalnızca görsel güzellik değil, içme ve tarımsal sulama suyu sağlar. Yuvarlakçay vadisi, ülkemizde tarımın gelir getiren bir etkinlik olarak hâlâ yapılabildiği bir bölgedir. Vadi dört mevsim hareketli köy yaşamı, açık ve çalışan köy okulları, ekonomik durumu nedeniyle fazla göç vermeyen yapısı sayesinde kırsal nüfusu insani koşullarda kırdan tutabilen ender coğrafyalardan biridir. Tüm bu denge ve sürekliliği, vadinin ortasından akan ve tarımsal üretimde tüm köyler tarafından ortak kullanılan Yuvarlakçay deresine borçluyuz. Nar, portakal ve limon gibi narenciye'nin de yetiştirildiği bu vadide, köylülerin de dediği gibi, yazın 15 gün sulama yeterince yapılamazsa (özellikle derenin HES için boruya sokulacağı 2.5 km uzunluğundaki mesafede) tüm ürünler yanar ve o yıl tarımsal üretim olmaz.

Bu bakımdan, tarımsal üretimle az çok geçimini sağlayabilen yerlerde HES sonrası geçim ekonomisinin ortadan kalkması, yurtsuzlaşmayı ve kente göçü besleyen bir öğedir. Yurtsuzlaşmayla, güvencesiz işlerde çalışmak zorunda olmak, iş cinayetlerine maruz kalmak gibi başka olgular da ilişkilendirilebilir. HES'e karşı çıkmak, yurtsuzlaşmaya ve göçülen kentte sefilleşmeye karşı olmaktadır.

Öte yandan, dere ve su, her HES coğrafyasında Yuvarlakçay'daki gibi ekonomik bir anlam taşımaz. Örneğin HES mücadelesinin en güçlü olduğu Doğu Karadeniz kırsalında tarım büyük ölçüde sulamayla yapılmaz; dere suyu tarımsal amaçlarla kullanılmaz. Çay ve fındık tarımı için yağmur ve kar suyu yeterlidir; bölgede her ikisi de gereksinmeyi karşılayacak düzeydedir. Hatta birçok yerde içme suyu olarak da dere suyu yerine, kaynak suları kullanılmaktadır. Doğu Karadeniz'de derelerin tarım ekonomisine doğrudan katkıları olmadığı halde, oradaki HES mücadelelerini nasıl açıklayabiliriz? Bu sorunun yanıtı, yoksunlaştır-

ma/mülksüzleştirme sürecinin yalnızca geçim ekonomisiyle ilgili olmadığı gerçeğinde yatar.

Bu süreç, yalnızca üretim etkinliklerini değil, bazen onunla paralel, bazen de ondan bağımsız bir biçimde iş gücünün toplumsal yeniden üretim koşullarını da bozar. Büyük mekânsal sermaye müdahaleleriyle sekteye uğratılan yalnızca bağ, bahçe, tarla üretimi değil, kırsal yaşamın mümkün kıldığı bir dizi destek ve dayanışma ağlarıdır. Bugün Türkiye kırsalında tarımsal üretim birçok yerde azalmış, köylülük hasattan hasata (Doğu Karadeniz bakımından sürümden sürüme) yapılan bir etkinliğe gerilemiş, tarım başat gelir kaynağı olmaktan çok, yıl sonu ikramiyesi haline dönmüştür. Maddi alanda yaşanan bu daralmaya karşın, kırsal yapıların manevi ve toplumsal rolü, hâlâ birçok bölgede yıpranarak da olsa sürmektedir. Türkiye'de köyler, tarımsal rolü bakımından gerilemiş olsa da, kimi zaman yazlık, kimi zaman köyden gelen erzak, kimi zaman emeklilik mekanı, kimi zaman da mali sıkıntı sonrası kaçılan bir sığınak olarak, toplumsal bakımdan çok değerlidir. Bir başka anlatımla, Doğu Karadeniz başta olmak üzere kent ile kırsal arasındaki ilişki tüm canlılığını korumaktadır. Bildiğimiz biçimiyle köylülüğün sonu geldiyse de, köy kimi zaman maddi olarak, çoğunlukla da manevi olarak kentin yaralarını sarma, yırtıklarını yamama işlevi görmektedir. Dereye, tam da kent ile kırsal arasındaki bu bağı simgelediği için değer atfedilir. Dere suyunun borular içine alınması, belki herkesin evini, tarlasını doğrudan etkilemeyecektir, ama kırsal ile kent arasında toplumsal işlevi önemli olan bu bağdan yoksun kılınmamız anlamına gelecektir.

HES karşıtı hareketin toplumsal-mekânsal anlamının yanı sıra, mücadele içerisinde adı tam olarak konulamayan bir de kültürel boyuttan söz etmeliyiz. Her HES eyleminin, bölgesine göre, horon veya halay ile sona ermesini, yerel lisan ve şivelerin sloganlara ve pankartlara yansımaları yalnızca yerellik üzerinden devşirilmeye çalışan bir taktik olarak göremeyiz. HES mücadelesi, doğanın, yerel kültürün ve kimliğin yeniden keşfi, yeniden tahayyül edilmesi, anlatılması ve ardından korunması biçiminde bir sürecin de yaşanmasını beraberinde getirir.

Su, kültür ve kimlik denilince, akla ilk gelen yer Dersim'dir, ancak Munzur bu anlamda tek örnek değildir. HES karşıtı mücadelenin en şiddetli geçtiği, HES inşaatının başlayabilmesi için

devletin üç gün üst üste 600'den çok jandarmayı yığmak zorunda kaldığı Trabzon Çaykara'ya bağlı Köknar ve Karaçam köyleri, yoksunlaşmanın kültürel boyutunu gösteren en iyi örneklerden biridir. Eski adı Ögene olan ve Solaklı vadisinin en üst kotlarında konumlanmış bu iki köy Karadeniz'in belki de gözden en uzak yerleridir. Yükseklik nedeniyle çay ve fındık yetişmeyen, sulamadan bağımsız tarımsal üretimi ve hayvancılığı bir kaç yaşlı kadının ısrarı ile son derece sınırlı ve sembolik bir biçimde ayakta kalan Ögene'nin başlıca geçim kaynağı, yaz aylarında gurbette ve ülke dışında yapılan inşaat ustalığıdır.

Ögene'nin çatısını teşkil ettiği Solaklı vadisi, tam anlamıyla bir HES cehennemine dönüşmüştür. Vadiye bir bölümü bitmiş bir bölümü inşa halinde 32 HES projesi yürütülmektedir. Vadi-deki hiçbir proje, Şekerbank'ın sahibi olduğu Derebaşı HES kadar tepki çekmemiştir. Üstelik, Derebaşı HES, adından da anlaşılacağı üzere, Ögene köylerinin 600 metre yukarısında, yerleşim yerlerinin ve sınırlı sayıda tarım arazisinin çok uzağında, vadinin tepesinde bulunuyor. Bütün bu verili mekânsal konumu ve geçim ekonomisinin bulunmadığı koşullarda Ögeneliler niçin direniyor sorusunun yanıtını bulmak için memleket ve doğa sevgisinin yanına, Romeika'yı (bölgenin yerli dili, antik Rumca'yı) da koymak gerekir. Ögeneliler için Derebaşı, alıp başı gidilen, Romeikaca ağıt yakılan, yarı kutsal bir mevki, bir mesire yeridir. Bölgede her ağaç dibinin, her kaya başının Romeikaca bir adı vardır. HES projesi, Romeika aidiyetinin ve kimliğinin bir daha geri gelmemek üzere yok olması tehdidi olarak görülmüştür. Mücadele için taşıdığı anlama karşın, dil, kimlik ve bellek unsurları, Ögeneliler tarafından, bir yandan ikna edici olamayacağı, öte yandan kimi önyargıları yüzeye çıkaracağı korkusuyla, çok açık bir biçimde gündeme getirilememektedir.

Yoksunlaşmanın bu örneklerdeki gibi toplumsal ve kültürel boyutlarını göz ardı etmek ve bunları ekonomik gerekçelerin ardında ikinci, üçüncü plana atmak, HES'in ekonomik mantığına yenik düşmek olacaktır. Bu mantık bakımından, yarattığı ekonomik artı değeri vurgulanan HES'lerin karşısına, o yörenin tarımsal ve ekonomik etkinlikleri ve getirileri yerleştirilir. Böyle olunca, doğa ve onunla birlikte var olan insanlar, bu insanların o doğa parçasına atfettiği manevi, kültürel, toplumsal değer bir bütün olarak değil de yalnızca maddi kaynak değeri üzerinden dik-

kate alınmış olur. Doğa maddi değerine indirgenince de, direnen köylülerin maddi zararları tazmin edilebilir ve yoksunlaştırma/mülksüzleştirme projeleri kolaylıkla meşrulaştırılabilir.

Yoksunlaştırma tartışmasında dikkat etmemiz gereken başka bir konu da, sürecin yaşandığı alanda kapitalist ilişkilerin varlığıyla ilgilidir. Bu süreci, sermayenin ani müdahalesinin, daha önce kapitalist ilişkilere dahil olmamış bir kesimin bu olanağını sona erdirmesi ve kendi kendine yetebilen topluluğu proleterleştirilmesi olarak okuma eğilimi var (Hall, 2012). Oysa, köylülüğü ve kırsallığı, sırf mekânsal konumuna ve sınırlı bahçe tarımına bakarak pazar ekonomisi koşullarının dışına taşıyamayız. Örneğin, yoğun HES akımına uğrayan Doğu Karadeniz'in vadileri, köyleri ve yaylaları, hiç el değmemişçesine temiz ve saf görünüyormuş olabilir. Ancak bu, kapitalizmin Doğu Karadeniz'e (veya başka kırsal coğrafyalara) ilk kez HES'ler aracılığıyla geldiği anlamına gelmez. Piyasa ilişkilerinin bölgedeki tarihi en azından çay tarımının tarihi kadar köklüdür. Mono kültür tarımın, devlet destekli olsa dahi, piyasa için üretim yapma amacı taşıdığını, bölgedeki ilişkilerin de bu çerçevede biçimlendiğini biliyoruz. Kaldı ki, zamanla devlet desteğinin daralması ve özel çay işletmelerinin açılmasıyla çay tarımının tamamen pazar ilişkilerine terk edildiğini unutmamak gerekir.

Bir bölgenin HES'ten önce de kapitalist ilişki ağının dışında olmadığını altını çizmek, bilimsel kavrayış bakımından olduğu kadar, siyaseten de önemlidir. Çünkü HES bir çok kırsal bölge sakini için kırın değersizleşmesinin ilk adımı değil, son ayağıdır. Filmi HES öncesine sarmayı vadeden ve direniş siyasetinin ötesine geçemeyen duruşlar, tam da bu yüzden yöre insanını ikna edici olmaktan uzaktır. Birçokları için, HES öncesi döneme dönmek için mücadele etmektense, elde kalan son toprağı satıp kapitalizm oyununda büyük şehirde şans denemek daha çekicidir. Çünkü HES furyasından önce de kırsal hayat güç, meşakkatli ve hızla değersizleşen bir yapıdaydı. Olguyu doğru kavramak ve farklı yoksunlaşma katmanlarının farkında olmak, HES direnişinin ötesini de görmeyi, HES'sizlikten daha fazlasını vadedebilmeyi ve direniş siyasetini kurucu bir siyasete devşirebilmeyi, kaçınılmaz biçimde gündemimize almayı gerekli kılacaktır.

III. Neoliberal Kuşatmayı Parçalama ve Ekolojik Toplumu Kurma Olanakları

Yukarıda devlet ve sermayenin anti-ekolojik birliği konusunun ele alınması, doğanın neoliberalleştirilmesine karşı çıkarken, ya yalnızca hükümeti ya da şirketi hedef alan bir ekolojik muhalefetin total olacağı görüşüne zemin hazırlamaktır. Doğanın neoliberalleştirilmesi, özünde, doğa üzerinde sermaye hakimiyetinin kurulması ve yaygınlaştırılmasıdır. Bu bakımdan, buna karşı direniş pratiklerinin yalnızca politikaları uygulamaya koyan devlete, bakanlıklara, belediyelere karşı gelmekle yetinmesi düşünülemez. Neoliberal politikalar sermaye hakimiyeti politikaları olduğuna göre, sermayenin kendisi de en az devlet kadar direniş mücadelelerinin nesnesi kılınmalıdır. Devlet ve sermaye ortaklığı, doğanın neoliberalleştirilmesi süreci olarak nitelediğimiz kuşatmayı sürdürdüğüne göre, neoliberal saldırıyı püskürtmeyi hedefleyen bir toplumsal muhalefet, hem kapitalist devlete, hem de sermayeye karşı mücadele eden bir toplumsal güç olmak zorundadır.

Mücadele Çekirdekleri

Yazının başından bu yana saptanan bulgular, bunun kapsamlı bir saldırı olduğunu da göstermiştir. Buradan hareketle, kuşatmayı kıracak direnişin de saldırıya yanıt verebilecek bir kapsamda olması bir gerekliliktir. Değilse, saldırıyı karşılayan ekolojik muhalefet sürekli gedik verip geri çekilecektir. Muhalefetin kapsamıyla anlatılmak istenen, özelleştirmeye, ticarileştirmeye, kuralsızlaştırmaya, yeniden kurallaştırmaya, kamu sektörünün işletme mantığıyla yönetilmesine, STK'ların neoliberal Truva atı işlevlerine, bireyci etğin yaygınlaştırılması çabalarına, keyfi yönetime, otoriterleşmeye, denetimsizleştirmeye, yoksunlaştırmaya karşı verilen mücadelelerdir.

Duvar yazısı diliyle bu, "Allahını seven defansa gelsin" durumudur. Ancak bu da yeterli değildir; karşı çıkılmanın yerine yenisini kurma girişimlerinin çoğaltılması gerekecektir. Ekolojik muhalefet, belirli bir yerde ekolojik zarara yol açan belirli bir etkinliğe izin vermemeye indirgenemez. Bu etkinliğe engel olunulduğunda yerel ekolojik direnişin misyonunu tamamladığı anlayı-

şı eksiktir. "Yanlış"ın engellenmesi önemli bir başarıdır, ama doğayla ilişkinin "doğru" biçimde kurulması kapitalizme karşı daha büyük bir meydan okumadır. Dolayısıyla, doğanın metalaştırılmasına yer vermeyen doğadan yararlanma biçimlerini hayata geçiren yeniden insanın çekirdeklerini (nüvelerini) oluşturmak önemlidir.

Ancak yeniden inşa çekirdeklerinin, kapitalizmde çatlaklar ya da kutsal adacıklar yaratma çabası olarak görülmemesi gerekir. Yeniden inşa önerisi, ortak yarar paylaşımını, karşılıklı yardımlaşmayı ve dayanışmayı esas alan, eşitlikçi ve adil kurucu eylem biçimlerinin etki alanının, yerel sınırlılıkları aşacak biçimde etkileşim ve enternasyonelleşme düzeylerinin nasıl kurulacağı sorunuyla birlikte değerlendirilmelidir.

Direnış ve yeniden inşa çekirdekleri için eldeki örneklerden bazılarını burada yer verilebilir. Yukarıda tartışılan Muğla İztuzu Kumsalı'nın işletmesinin özelleştirilmesine karşı ortaya çıkan yerel bir direnişin giderek süreklilik kazanması, mücadele odağı oluşturmaının iyi bir örneğidir. Ama buna da esin kaynağı olan, Yuvarlakçay'da yapılması planlanan ve direniş sonrasında ortadan kalkan HES projesine karşı mücadeledir. Yuvarlakçay direnişi sırasında oluşturulan "direnış çadırı" ve orman-su varlıklarını "nöbet" bekleyerek koruyan yurttaş hareketinin oluşturduğu mücadele pratiği, İztuzu Kumsalı'nın bir direniş çadırıyla korunmasına yönelik eylemliliğin alt yapısını oluşturmuştur. İztuzu'ndaki direniş süreci, kumsalın ortaklaştırılması ve kamusal yarara uygun olarak kullanılmasının yolunu açmıştır. Yuvarlakçay'da gördüğümüz ve bir simgeye dönüşen "direnış/nöbet çadırı" Gerze'de halkın Yaykıl Köyü'nü ve meralarını korumasında da bir yöntem haline gelmişti.

Direnış ve nöbet çadırlarının kurulduğu alanlar, bir kamusal mekan kurgusuyla hayata geçmiş, ortak tasa, hayal ve eylemi bir arada yürüten forumlara dönüşmüştür. Böylece bir mekan tahayyülünün düşünsel olanakları maddileşmiş ve çadır etrafında bir araya gelenler geleceği kurgulamayı da deneyimlemiştir. Gerze sonrasında ise benzer deneyimler Artvin'de altın madenciliği projesine karşı, Perisuyu Vadisi'nde HES kamulaştırmalarına karşı kullanılmıştır. Sonradan Gezi direnişinin ateşini yakan "nöbet çadırlarının" kurulması düşüncesinin kaynağı da buralarda yatar. Çeşitli yerlerdeki kamusal yerel forumlar karşılıklı olarak birbi-

rini etkilemiş ve Türkiye'nin ve dünyanın ilgi odağı olan Gezi Parkı'nın ortak bir kamusal alan haline dönüştürülebileceğini gösteren eylemlilikler ortaya çıkmıştır.

Bu eylemlilikler, yalnızca bir mekan savunmasının ötesine geçerek mekanın da yeniden üretilmesi ve anlamlandırılması gerektiği düşüncesini beslemiştir. Ortaklaştırmaya (müşterekleştirme) yönelik düşünsel ve pratik süreçler, aynı zamanda, bir topluluğun kendi kendini sürdürmesi için alternatif enerji, gıda ve yaşam pratiklerinin de nasıl kurulabileceğine yönelik tartışmaları bir kez daha gündeme taşımıştır.

Bu gibi mücadele süreçleriyle akrabalığı olan başka bir örneğe de burada değinmek yararlı olacaktır. Düzce depremi sonrasında konutları yıkılan kırıncılar bir dayanışma geliştirerek örgütlenirler. Bunun sonucu olarak önce idarenin kendilerine arsa tahsis etmesinin yolu açılmıştır. Ardından da arsa tahsis edilen alanda deprem mağdurları nasıl bir mekanda yaşamak istediklerine yönelik bir anket, forum ve tartışma sürecini mimarlarla birlikte yürütmüş ve mekanlarının tasarımının parçası olmuşlardır. Bir Umut Derneği ve Dayanışmacı Atölye tarafından yürütülen bu çalışmada, mimari projelerin hazırlanması sürecinde dünyanın kiracıları aktif rol almıştır. Özellikle kadınlar yaşamak istedikleri evin ince detaylarına kadar söz ve karar aşamalarında yer alırlar. Daha sonra da, mimari projeler tasarlanmaya ve bunlara ilişkin finansal modeller tartışılmaya başlanmıştır. 1999 yılında depremzede ve mağdur olarak yola çıkan bu yurttaş hareketi, kendi konutunu yaratma sürecini örgütleyen bir özneye dönüşmüştür. Böylece kiracılar, mekanın tüketicisi ve nesnesi değil ve fakat yaratılan mekânla birlikte özneleşen, mekânı ürettiği ölçüde kolektif yaşamayı öğrenen yurttaşlar haline gelmişlerdir.

Başka bir örnekse, Yırca'da zeytinlikleri bir gecede yok edilen köylülerin, zeytinlikleri dışında alternatif bir ekonomiye yönelerek yaşamlarını savunma çabasında bulunabilir. Köylülerin el emeklerine dayalı olarak ürettikleri türlü ürünler, Zeytin Dayanışması Platformu yoluyla direnişe destek kampanyalarında değerlendirilmiştir.

Loç Vadisi direnişçilerinden Zafer Keçin'in öncülüğünde üç yılda yaratılan ekolojik evi de unutmamak gerekir. Ekolojik ev, bölge mimarisine uygun olacak biçimde kültürel çeşitliliği ko-

ruma niyetinin ürünü olduğu kadar, bu ev sayesinde direniş ruhunun canlı tutulmasına yönelik bir istegün de sonucudur.

* Karşılıklı olarak birbirini besleyen bu deneyimlerin, neoliberalizmin, yeteneksizleştirilmiş, içine kapanmış ve bireyci etiği yeniden üreten "bireyler" yığınına salt tüketiciler olarak çağırmasına karşı bir tutum sergilediği açıktır.

Mücadelede Merkezilik-Yerellik Gerilimi

Neoliberalleştirmeye karşı ekolojik direnişin ölçeği sorunu ya da yerellik mi, merkezi örgütlülük mü tartışması, ekolojik muhalefetin kendi içinde sarsıntı yaratan bir ihtilaf konusudur. Yerel siyaset penceresinden bakıldığında, yöre insanının ve onlar adına söz söyleyenlerin, "yerele üst perdeden konuşup ders vermekten vazgeçin", "bu benim dilimi konuşmuyor, aksanımdan anlamıyor, öbürü kendi siyasetine adam devşiriyor" biçimindeki alınganlıklarıyla; merkez siyasetin yerel mücadele odaklarına yönelttiği "örgütsüzlük, dağınıklık, bütünlüşememe, büyümememe, yerele hapsolünmüşlük" eleştirilerinin her ikisi de bir ölçüde haklılık payı içeriyor olabilir. Kaldı ki, siyasette merkezkaç ve merkezci eğilimlerin çatışması ne yeni bir olgudur, ne de yalnızca günümüz Türkiye'sine özgüdür. Asıl zor olansa, her iki eğilimden güç alan bir yapıyı yaratabilmektir.

Fizik kurallarının işaret ettiği üzere, merkezkaç, bir güce direnme sonucunda, direnen nesnenin dairesel bir yörüngede durağan hareket etmesini sağlar. Yerel mücadelelerin direndiği güç, kapitalist devlet-sermaye birliğinin oluşturduğu merkezdir. Bu durumda, ilk bakışta merkezkaç olan, aslında devlet-sermaye birliğinin merkezci gücünün etkisinden çıkamamış, o merkezden kaçmaya çalışsa da sürekli olarak onun etrafında dönüp duran bir yerel harekettir. Bu döngüyü kırmak için bu merkeze alternatif, ikinci bir merkezci güç gereklidir. Bu durumda ekolojik mücadelede merkezileşme, devlet-sermaye merkezinin temsil ettiği farklı bir merkezci güç oluşturma siyasetidir. O merkezci güç, yerel mücadelelerin birliğinin oluşturduğu merkezdir. Bu bakımdan, mücadeleler bir merkez etrafında toplanırsa, merkezkaç eğilimin sona ererek yerelin kendine özgü unsurlarının silikleşeceği, direnişin sönümleneceği gerekçelerinin teorik tutarlılığı tartışmalıdır. Burada, yerel direnişin karşıtlık oluşturma

duğu merkezle, direnişlerin birlikte oluşturduğu merkez biçiminde iki ayrı merkezden söz ediyoruz. İkinci merkez oluştuktan sonra merkezkaç eğilimler varlığını sürdürmek istediğinde, buradaki merkezkaç-merkezcil güç dinamiği, o yerel mücadelenin sermaye-devlete karşı merkezkaç ama ortaklaşa mücadele bakımından merkezcil bir yörüngede katkısının sürmesini sağlayacaktır.

Mücadelelerin büyüklü küçüklü, yerel ya da merkeziyetçi eğilimde olsun, tüm bileşenlerinin şu soruya verecekleri yanıt önemlidir: Devlet-sermaye merkezi gücü karşısında direnen mücadeleler, bu merkezin yörüngesinde dairesel hareketle durağan varlıklarını mı korusunlar, yoksa direnişlerini ortaklaştıracak, dahası, toplumun ekolojik yeniden inşasını da mümkün kılacak bir güç odağı, yeni bir merkez mi oluştursunlar?

Yeni bir merkez kurma bakımından bir kaç deneme olmuştur. Bu denemelerin örnekleri arasında şunlar sayılabilir: Derele-
rin Kardeşliği Platformu'nun öncülüğünde, yerel ekolojik mücadelelerle çeşitli örgütleri ve grupları, 9 Nisan 2011'de Ankara'da buluşturan miting yapıldı, ama arkası getirilemedi. Aynı yıl, yüzlerce yerel grubun ve sivil toplum örgütünün katılımıyla Türkiye'nin pek çok yerinden yürüyüş kolları "Anadolu'yu Vermeyeceğiz" bayrağı altında toplanıp Ankara'ya yürüdü. Mart 2013'te Karadeniz İsyandır Platformu'nun çağrısıyla 2. Karadeniz Ekoloji Forumu'nda mücadelenin nasıl büyütülebileceği tartışıldı. Halkların Demokratik Kongresi Ekoloji Komisyonunun çağrısıyla Aralık 2014'te, "Ekoloji Mücadelesinde Ortaklaşıyoruz" toplantısı düzenlendi. Toplantı sonucunda Ekoloji Meclisi'nin kurulduğu açıklandı. Halkevleri de kent ve doğa mücadelelerinin "bir üst bütünlüğe" taşınması gerekliliğinin altının çizildiği bir çalıştay düzenledi (Aksu, 2015).

Tüm bu çabalar belirli bir birikim oluşturmakla birlikte, toparlayıcı ve birleştirici bir örgütsel forma dönüşmemiştir. Böyle bir örgütlenmenin örgütsel yapısı, yerel-merkezi dinamiğin işletilme biçimleri vb. gibi sorunlar, ekolojik-toplumsal mücadele aktörlerinin önünde acil olarak çözümlerini beklemektedir. Acil bir görevdir, çünkü neoliberal kuşatma giderek daralmaktadır. Sermaye-devlet birliğine karşı alternatif bir örgütsel merkez, birliktelik ya da bütünlük yaratmak, kapsamlı saldırıyı göğüsleyecek kapsamlı mücadeleyi örgütlemek için gereklidir.

Bu örgütlülüğün yaratılması sürecinde ekoloji mücadelelerinin deneyimlerinden çıkarılacak dersler yol gösterici olabilir. Her şeyden önce, ekoloji mücadelesi, hem bir savunma bu anlamıyla bir koruma hareketiyken, diğer yandan da yaşam kurucu bir harekettir. Ekoloji mücadelesinin kurucu niteliği gündeme geldiğinde heterojen bir yapıyla karşı karşıya olduğumuz unutulmamalıdır. Ekoloji mücadelelerinin, canlıların kendi varlık koşullarının sürmesini ve insan topluluklarının eşitlik, adalet, dayanışma temelinde bir arada yaşamasını sağlayacak kurucu pratikleri içinde karşılıklı uyumu gözetmesi kadar, farklılıklarını da koruması kültürel çeşitlilik bakımından önemlidir. Bu doğrultuda ekoloji mücadeleleri, neoliberal sistemin kuşatıcı ve umutsuzluk aşılayan hegemonyasına karşı direniş kodlarını, biyolojik ve kültürel çeşitliliğin korunması isteğinden alır. Çeşitliliği koruma, neoliberal tek tip yaşam biçimine karşı da nefes alma işlevi görür. Bu nedenle de ekoloji mücadelelerinin neoliberal saldırıya karşı savunma hatlarının bütünleştirilmesine ne kadar gereksinmesi varsa, yeni yaşama pratiklerini geliştirmesi bakımından çeşitliliğe de bir o kadar gereksinmesi vardır.

Pek çok siyasal mücadele biçimine görece, ekoloji mücadelesinde, kadınların direnişin yükselmesinde ve toplumsal öznenin kuruluşunda etkin ve kurucu rolleri bulunmaktadır. Tohumu, gıdayı seçmeyi beceren yeteneklerinden yeni bir yaşamın inşasına yelken açan pratiklerine kadar, kadınların "savunmacı" reflekslerinin, aynı zamanda "kurucu" refleksler olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu mücadelelerde yer bulan ve fabrika düzeyine dayalı kapitalist yaşam pratiklerine karşı gelişen dinamikler, çeşitliliğin farklı görünümleridir.

Ekoloji, Emek, Mimarlık

Ekoloji mücadelesinin özgül bir başka yönü de, gelenekle, geçmişle ve anılarla bağ kurabilmesidir. Geleceğe ertelenen mutluluğu, ancak benzeşim (simulation) yoluyla üreten "muhafazakar-neoliberal ussallığın" sermaye birikimi uğruna doğayla kültürün birlikte ördüğü geçmişi yok etmeye yönelik yıkıcılığının da bir eleştirisi olarak, ekoloji mücadelesinin ussallığı, dünden geleceğe yönelirken bugün, "iyi yaşam" pratiklerini deneyimleme cesaretini yansıtır.

"İyi yaşam" bağlamı, mimarlık pratiğinin ekoloji mücadelesi açısından can alıcı önemini ortaya koymaktadır. Mimarlık bir yöntem ve kamusal eyleme biçimi olarak tasarlamaktır. Marx'a (1976: 284) göre, mimarı arıdan ayıran özellik, mimarın, yapacağı evi zihninde canlandırabilme yeteneğidir. Marx'ın benzetmesini uyarlayarak söylersek, insani-ekolojik yoksunluk/yitim/yağma koşullarında, mimar da, zihinsel tasarımının maddi zeminini olan doğal, tarihsel ve toplumsal çevreyi yitirdiğinden, kendi evi olarak petek yapan arıdan farksızlaşır. Kırdı ve kentte doğanın ve toplumsalın (ekolojik, tarihsel ve kültürel varlıkların) yitirilmesi sürecinde, tasarlayan olarak mimar işlevsizleşir. Mimarlığın, "iyi yaşam" ile bağ kurmadan, "yapı" ölçeğinde bir teknisyenliğe dönüştüğü neoliberal çağda, neoliberal sistemin mimarı, bir tasarımcı olarak değil de, pazarın ürün desenini çeşitlendiren bir tekniker olarak iş görmektedir.

Mimarlığın, doğayı kontrol altına almaya yönelik bir eyleme biçimi olduğu evrensel ölçekte genel geçer bir düşüncedir. Bu düşünce bir yönüyle, tarih ve doğayla olan ilişkimizin anlamlandırılmasından doğmaktadır. Bu düşünce geçerliyse, neoliberal çağda mimara ya da mimarlığa özel olarak biçilecek bir anlam yoktur. Mimarları, yüzyıllardır olduğu gibi, egemenlerin lehine doğanın aleyhine, yaşamın kontrol altına alınmasının araçlarını üreten bir meslek erbabı olarak görmek yaygın bir kanıdır.

Bu yaygın kanıyı aşacak biçimde, mimarlık pratiğini ekoloji hareketi ekseninde yeniden ele almak, mimarlığın sınıfsal farklılaşma içindeki yerini kavramayı ve üretim süreci içinde yaratıcı emek işlevini yitirmekte oluşunu anlamamızı sağlayacaktır.

Evrensel mimarlık yaklaşımları, genellikle, tüm insanlık tarihinin dışında bir "tanrı mimar" kurgusundan beslenir. İnsanlık tarihi boyunca "mimar" dış doğayı denetim altına almakla kalmaz, bunu yapabildiği ölçüde ve bu konuda teknik becerisini açığa çıkarabildiği kadar aynı zamanda insan toplumlarını da denetleme mekanizmalarının bazıları da yaratmış olur. Büyük su yollarını yapan, suları kemerler üzerinden geçirmeyi sağlayan, suyu denetim altına alabildiği gibi uygarlığın akışını da denetim altına alacaktır. Kentleri sur içine alan bir mimari deha içerde düzeni ve dışarda gücü inşa edecektir. Bu "mimari" başarılarla özdeşlik kurularak tüm uygarlık tarihi, bir dizi mimari başarılar olarak da pek ala anlatılabilir. Kuşkusuz, bu akıl yürütme stoacı

gelenekten beslenen bir hukukçu için de geçerlidir. Toplumu yönetecek hukuk kurallarını icat edenlerin, tüm toplumun dışında ve ötesinde topluma biçim veren belirleyici güç olduğu ileri sürülebilir. Ya da barutu bulan bir savaş mühendisliğinin, ilk taşınabilir top mermisini icat etmesini ve bunun büyük savaş gemilerine uygulanmasını tanık göstererek, uygarlıkların savaş meydanlarında kurulduğunu ve yıkıcı gücü yaratan mühendislerin toplumun asıl kurucusu olduğunu ileri sürmek de aynı akıl yürütme içinde son derece mantıklıdır. O halde yaratıcı tasarım la toplumsal gereksinimler arasındaki zorunlu ilişkiyi dile getirdiğimizde ancak, "tanrı mimar" kurgusunun yarattığı tahayyül düzeyinden yeryüzüne inmek olanaklı olacaktır. Belirtmek gerekir ki, "tanrı mimar" kurgusu özellikle neoliberal çağ için son derece kullanışlıdır. Çünkü "tanrı mimarlık" söylemi, bir yandan mimarın teknisyene dönüştürülmesinde, öte yandan da "cennetin pazarlanmasında" kritik bir rol oynar.

Mimarlık, yaratıcı emeğin bir görünümü olarak elbette evrensel bir karakter taşır. Onun taşıdığı bu evrensel karakter, "kamusal alanı" yani toplumun ve doğanın karşılıklı etkileşim biçimlerini inşa edebilmesidir. Bu anlamıyla da kamusal alanın inşa biçimi, yani onun tarihselleşme biçimi, mimarlığın da nasıl konumlandığını göstermektedir. Bu yönüyle de, yaratıcı emeğin toplumsal bir biçim kazanması sürecinde, mimarlık, insan topluluklarının dış doğa ile ilişkisini, sınırlarını ve olanaklarını betimler. Doğadaki sınırların neler olabileceği de bu kamusalığa içkindir. Bu açıdan mimarlık, teknik anlamda bir mekan tasarlamaz. Mekanlar dolayısıyla "kamusal alanı," bu bağlamda da toplumların birbirleriyle ilişki kurmasının zeminini biçimlendirir ve toplumların doğa ile iletişim araçlarını inşa eder. Mimarlığı tam da bu kategori temelinde toplumsal ve tarihsel bir düzeyde kavrayabiliriz. Kamusal alanın inşası sürecinde, mimarlık hem yaratıcısını yani mimarı yeniden inşa eder, hem de tasarım pratiği üzerinden toplumun kendisini ve doğa ile ilişkisini yeniden anlamlandırır. Bu yönüyle de mimarlığın işlediği şey, boş bir düzlem değil, bir boyuttur. Zamana ve mekana hem toplumsal, hem de doğal sınırlar ölçeğinde yaklaşma zorunluluğu altındadır. Bu zorunluluklar kümesi içinde, mimarlık, toplumsalın, kamusal alanda özgürlük ve eşitlik biçimlerini olduğu kadar, adaleti de deneyimleyeceği bir yapım pratiğidir.

Emek ve Doğa Arasındaki Yarılma ve Neoliberal Mimarlık

Neoliberalizmin sahiplendiği egemen mimarlık kültürü ise gele-neksel doğa ve toplum ikiliğini ve bu yarılmanın “mutlaklığını” referans alarak yola çıkar. Bu ikilik temelinde toplumun özgürleşmesi ancak doğanın kontrol altına alınmasıyla mümkün olur. Aşılmaz dağların aşılması, güçlü binaların yapılması, en yükseğin inşa edilebilmesi, hep insanın refahıyla ilişkilendirilmiş olarak sunulur. Bunun sonucunda doğanın kontrol altına alınması, toplumun refahı elde etmesinin ilk ve en önemli adımıdır. Neoliberal kalkınma yazını da refahı, sürekli büyüme ve doğal kaynaklara dönüştürülen varlıkların kontrolü temelinde var eder.

Neoliberal mimarlığın emek ve doğayı karşıt iki güç olarak konumlandırması, kapitalist egemen rasyonalitenin doğrudan etkisini açığa vurur. Toplumsal yaşamın belli bir evresinde beliren “rekabet, yarış, ezme ve ezilme vb. kavramlar doğanın kuralları haline getirilir. Rekabetçi burjuva yaşamının getirdiği ilişki ağları, doğanın yasası haline dönüştürülür” (Özlüer, 2008).

Kapitalist birikim sürecinin neoliberal dönemi, mimara, bugüne kadar önüne konulan tüm doğal ve tarihsel sınırların ortadan kalktığını bildirir. Onun düşünmesi gereken tek şey, tahayyül ettiği projesini gerçekleştirmektir. Bu yaratılan hayal dünyasında tek sınır, bir sonraki proje olacaktır. Bu nedenle, mimar daha fazla rekabetçi olmak zorundadır. Pazar ilişkilerine uyum sağlamalı, en mükemmele yakın olanı en kârlı biçimde üretmelidir. Her türlü hukuki, iktisadi ve etik sınırı aşmak konusunda sınırsız bir serbestiye sahiptir. Dikkat etmesi gereken tek kural, kârlılıktan ödün vermemektir. Bunun için de mimari projenin üretilmesi sürecinden, projenin uygulanması ve kullanılması sürecine kadar “piyasa kuralları” etkin bir biçimde işlemelidir. Emek sürecine işçi olarak giren mimar, rekabet ederse daha iyi yaşam koşullarına kavuşacağını bilmelidir. Bu, hem diğerlerinin bir adım önüne geçmesini kolaylaştıracak, hem de işçilikten kurtuluşunu güvence altına alacaktır. Mimarlık etkinliği içinde gö-reli olarak “emek gücünü” satma konusunda özgürlüğü olanlar içinse her daim “yaratıcı” olma baskısı kendini hissettirmektedir. Bu noktada yaratıcılık da tüketim toplumunun değerlerinin sürekli olarak yeniden üretilmesini zorunlu kılmaktadır. Ressam gibi görünmek isteyen için iyi bir ressam evi üretilmelidir. Ken-

dini mutsuz bir ülkenin mutlu kralı sanan bir yönetici için saray inşa edebilir. Yarattığı gerçekliğin bir hakikat olmasına gerek yoktur. Gerçeklik algısı üretecek kadar yaratıcı olması, onun verilili statüsünü devam ettirmesi için yeterlidir. Neoliberal sistemin mimara vaat ettiği sınıf atlama hayalini mimar da gerçekleştirdiği projelerle nihai tüketiciye hissettirmelidir. Böylece bu “cennet” vaadi, “hemen şimdi” inşa edilir. Ta ki bir sonraki güçlü rakip ortaya çıkıncaya kadar, bu “cennet” varlığını korur. Kent mekânının bileşenlerinin olduğu gibi mimarların da bu rekabet temelinde “cennet” ideale yakınsaması, yani bir yönüyle “ideal kenti” işaret ve icat etmesi, neoliberal sistemin en güçlü yanıdır. Bu yan belki de “mimar mimarın kurdudur” şiarıyla özetlenebilir.

Mimar, temel olarak varlığını bu rekabet sistemi içinde sürekli büyümeye adanmış ve bir sonraki aşamada yeniden kâr etmeye yüzünü döndüğü sürece, mimar olarak varoluş nedeninden kopar. Bu, kamusal alan inşa etme gücünden yani yaratıcılığın kopuşudur. Böylece, temas edilemez, yeniden üretilemez, katı mekanlar inşa edilir. Mimar, mekanları dönüştürme ve iyileştirme yeteneğini kaybeder. Bu aynı zamanda mimarlığın da yitip gitme sürecidir. Mimarlığın bugün içinde bulunduğu tehdit ve tehlike, tam da budur. Mimarlık kamusallaştırma gücünü kullanmadığı için ve neoliberal sistemin içinde bir yapı teknisyenine dönüşmüş olmasından ötürü, “tekil özgünlükler” temelinde kendi varlığını sürdürmek zorunda kalmaktadır. Parıltılı ışıklar altında “yıldız mimar”ın doğması, tam da bu tehlikenin işaret fişegidir. Rekabet ettiği biçim ve ölçüde ötekileştirilen diğer mimarlar kümesi içinde “yaratıcılık” bir payedir. Kimi mimarların omuzlarına apolet olarak “mimar” sıfatıyla bu paye takılır. Gerçekte bu durum, ortada bir mimarlıktan ve bir meslek erbabı olarak mimardan söz etmemizi gerektirecek bir durum olmadığına dair bir uyarıdır. O halde, neoliberal dönemde, mimarlığın girdiği en önemli bunalım, felsefi bir bunalımdır. Bu felsefi bunalım, mimarlığı ontolojik anlamda kendi varlık zemininden koparacak kadar da tarihseldir. Mimarlığın bir yıldız gibi sönüp gitmemesi, ekolojinin işaret ettiği, tarihsel doğanın sınırlarına (tarih içinde doğayla kurulan farklı toplumsal ilişkilere bağlı olarak doğanın değişen sınırlarına) ve insanlığın karşı karşıya kaldığı ekolojik krize kulak kesilmesiyle mümkün olabilecektir.

Neoliberal Mimarlık ve Tarihsel Doğanın Sınırları

Evrenselci ve doğayı kontrol altına almaya adanmış bir mimarlık söyleminin, neoliberal sistemde egemenliğini perçinleyen piyasa düzeni içinde karşılaştığı en temel sınır, kapitalist toplumun tarihsel sınırlarıdır. Bilindiği gibi, kapitalist üretim emeğin ve doğanın sömürüsüne dayanır. Kapitalist birikim, daha az emek gücüyle daha çok kâr elde edilmesi kuralına da bağlıdır. Bu nedenle de kapitalist düzen, hem daha fazla otomasyona, hem de daha fazla standartlaşmaya ve tek tipleşmeye dayalı olarak büyümeyi esas alır. Bunun sonucunda da her defasında bir önceki üretim sürecine göre daha fazla kişi emek sürecinin dışına itilir ve yerini makinalar alır. Mimarlığın elle çizime dayalı olduğu dönemde büyük bir mimarlık projesinde 300 mimar çalıştırılırken ve elle çizimlerin birleştirilmesi günlerce sürerken, bugün benzer bir proje 3-5 mimar ve iyi bir mimari çizim ve tasarım programıyla tamamlanabilmektedir.

Mimarlığın neoliberal kapitalist tarzda örgütlenmesi, bir yandan işletmenin kârlılığı bakımından sonuç doğururken, diğer yandan da “artık mimar nüfusun” doğmasına yol açar. Bu nedenle de, daha yoğun emekle ve daha düşük ücretlerle daha çok iş yaparak mimari etkinliğin sürmesini sağlamak zorunluluğu, dünya genelinde mimari süreci belirlemektedir. Bu zorunluluğun yarattığı baskı altında, neoliberal sisteme daha fazla entegre olan büyük mimari proje ofislerinin tekelleştiğini ve küçük bürolar tarzında örgütlenen mimarlık ofislerinin ortadan kalkmaya başladığını ya da diğer büyük ofislerin taşeronu durumuna gelmeye başladığını görmek mümkündür. Bu bakımdan mimarlıkta gözlenen bu durum, emek sürecindeki genel eğilimden farklı değildir. “Artık nüfus” haline gelen mimarlar, emek piyasasının baskısıyla daha ucuza iş üretebilmekte ve varlığını da bu zeminde sürdürmektedir. Kaldı ki, tersi durumda, yani mimarlık emeğinin mutlak sömürüsü olmadan, inşaat piyasasının günümüzde ayakta kalmasının olanağı yoktur. Dünya ölçeğinde, neoliberal piyasada bu tarihsel baskı ve sınır geçerlidir. Ancak bu tarihsel sınırın esnetilmesi, “artık mimar nüfusun” piyasada emeğini satma “özgürlüğünü” harekete geçirerek ve mimarlar taşeronlaştıranlar mümkün olmaktadır. Neoliberal sistem varlığını bu şekilde devam ettirebilmektedir.

Uluslararası bir proje olarak sunulan ve ekolojik bir katlama da yol açan 3. Havalimanı projesinde de mimarlar bu kaderi yaşamıştır. İhaleyi alan konsorsiyum havalimanı projesini bir İngiliz firmaya yaptırmak istemiştir. Firma, mimari uygulama ve detay projeleri için 300 milyon dolar teklif vermiştir. Bu bedeli yüksek bulan konsorsiyum, işi bir Türk mimarlık ofisine vererek daha ucuza yapabileceğini düşünmüştür. Nitekim, bulunan bir firma 30 milyon dolara işi yapabileceğini belirtmiştir. İki yıllık süre boyunca Türk firma pek çok alt taşeron mimar ve mimarlık ofisi çalıştıracaktır. Kapitalist pazarda emek gücü değeri daha düşük bir ülke olan Türkiye mimarları bu işi üstlenmiştir. Çizilecek projenin konseptlerinin de dünyada ön plana çıkmış havalimanı projelerinden “esinlenmesi” beklenmektedir. Böylece emek gücünün değersizleştirilmesi, tek tipleşme ve pazarda “özgürce” emeğini satan “artık iş gücü” olan işsiz mimarlar için 3. Havalimanı projesinin gerçekleşmesi bir hayatta kalma stratejisine dönüşmektedir. Bu örnekteki mimarların durumu, Torun İnşaat’ın asansörüyle yere çakılan işçilerin kaderinden farklı değildir. Mimarlar, hem “prestij” bir projede yer alacaktır, hem de “geçimlerini” sağlayacaktır. Bu nedenle de, neoliberal mimarlık penceresinden, 3. Havalimanının nerede yapıldığı, İstanbul kent bütünü için getireceği sorunlar, yol açtığı ekolojik yıkım önemsiz ayrıntılardır.

Emek gücünün en verimli biçimde kullanılması durumunda bile insanın biyolojik bir varlık olarak gücünün sınırı vardır. Neoliberal kapitalist düzen, biyolojik bedeni sonuna kadar zorlar. Daha düşük ücretle, daha çok çalıştırılan mimarların, tüm biyolojik sınırlarını zorlaması beklenir. Ancak bu sınır ne kadar zorlanırsa zorlansın, emek gücü biyolojik bedenin sınırlarına tabidir. Neoliberal sistemde biyolojik sınırın aşılmasının ahlaki ve vicdani bir sorumluluğu da yoktur. Rekabet edemeyenler iş sürecinin dışında kalır ve yerlerine yeni emek gücü gelir. Bu nedenle de piyasada her zaman işsiz bir iş gücü yedek ordusu, devreye alınmak üzere hazır tutulmaktadır. Bu bakımdan, emek gücünün değersizleşmesi, standartlaşması ve tek tipleşmesi ile mimarlığın kamusallığını yitirmesi aynı sürecin farklı yüzleri olarak görülmektedir. Yeni emek gücünün piyasada yerini alacağı kişilerin yerini kolayca doldurabilmesi için iş ve emek süreci standart hale getirilmeli ve tek tipleştirilmelidir. Bu nedenle, yaratıcı-

lık ve mimari deha bir ya da birkaç mimara bırakılamaz. Çünkü böyle bir durumda, işlerin yaratıcı mimarın elinde gecikmesi ve zamanında işin teslim edilmemesi ve bunların yol açtığı kârlılık kayıpları söz konusu olabilir. O halde, neoliberal mimarlık, mimarlık bilgisi mimardan, mimarlardan çalınabildiği ölçüde mümkündür. Bu çerçevede, mimar, telif hakkı anlaşmaları, standartlaştırılmış tek tip projeler ile vaat edilen cennetin kapısından girer. Vaat edilen cennetin hayaliyle olsa gerek, tüm enerjisini, neoliberal mimari işin kotarılmasına ayırır. Duaları da, işin kendisinden, bürokrasiden ya da işverenden kaynaklanan bir nedenle gerçekleşmemesinin engellenmesi üzerine kuruludur. İşte mimara bu cennet hayalini kurdurtan neoliberal piyasa düzeni, mimarın önündeki her türlü engelleri kaldırdığının güvencesini de verir. Güvence altına alınan tek şeyse, rekabet ve kâra dayalı "üretim"dir. Böylece birikimin sınırsızca gerçekleştirilebileceği iddia edilir.

Birikimin, yatırımın, üretimin önündeki engellerin emek gücünün değersizleştirilmesi yoluyla kaldırılması, aynı zamanda, doğanın hukuki, etik ve ekolojik zeminde korunması zorunluluklarını da ortadan kaldıran bir süreçle birlikte işler. Emek gücünün değersizleşmesi ve sömürülmesi süreciyle, doğanın sömürülmesi süreci bu nedenle at başı gider. Doğanın tarihsel ve emeğin biyolojik sınırlarına karşın, sınırsızlık sanısı içinde, herhangi bir sınır gözetmeden 3. Havalimanı gibi neoliberal yatırım projeleri hayata geçirilir.

İstanbul'un planlama anayasası olarak kabul edilen 1\100.000 ölçekli çevre düzeni planına göre, 3. Havalimanının projelendirildiği alan, tüm Kuzey Marmara'nın ve İstanbul'un ekosistem bütünlüğü açısından mutlak korunması gereken bir alandır. 2009 yılında kabul edilen bu plandan kısa bir süre sonra, 2011 seçimlerinin ardından, 3. Havalimanının, Kuzey Ormanları'nın bulunduğu bölgeye yapılacağı açıklanır. Kuzey Ormanları Savunması, 3. Havalimanı ÇED raporundaki veriler dikkate alındığında bile, bu projenin tam bir ekolojik yıkıma yol açacağını vurgular (Bkz. KOS, 2014).

Bu projenin 35 milyar dolar hacminin olduğu öngörülmektedir. Bu büyüklükte bir projeden, mimarlık ofisinin, uluslararası fiyatın onda birine denk gelen 30 milyon dolar alması göze batmayacaktır. Projede neoliberal sistemin tüm kuşatma araçları et-

kin bir biçimde kullanılmıştır. Dünya Bankası'nın "Kamu-Özel İşbirliği Modeli" kapsamında yapılacak olan proje, Limak-Kolin-Cengiz-Mapa-Kalyon Ortak Girişim Grubu'na verilir. Projeyi alan bu grup, tüm Marmara bölgesini altın ring denilen bir karayolu sistemiyle çevreleyen bölgede pek çok araziye çoktan ele geçirmiştir. Projenin uygulanacağı alanın da içinde olduğu 7650 hektar alanın da acele kamulaştırma yöntemiyle şirketlerin denetimine geçtiği belirtilmektedir. Bu şirketler, Marmara Bölgesi'nde taş ocağı ve termik santral projelerine de çoktan talip olmuştur. İstanbul'un kuzey ormanları içinde yeni bir şehir yaratılmaktadır. Açılacak yeni yollar, mülksüzleştirilen köylülerin el konulan arazilerinde yapılacak yeni ticaret ve iş alanları, konutlar, hem sınırsızca büyüme hedefleriyle uyumludur, hem de inşaat sektörü sayesinde büyüme stratejileriyle bütünlük oluşturmaktadır. Görülüyor ki, bu gibi projelerle yeni şehrin yaratılması süreci, emek ve doğanın bir arada sömürülmesi temelinde biçimlenmektedir. Mimari proje odaklı neoliberal sistem, bu sömürü sürecinde kırsal ve kenti yağmalamaya dayanmaktadır.

Cumhuriyet tarihinin gerek parasal olarak, gerek ekolojik ve toplumsal etki alanı bakımından en büyük projesinin, denetiminin engellendiği görülmektedir. Projenin üretilmesi sürecine katılmayan yurttaşlar, yargısal denetim yoluyla karar alma sürecine katılma iradesi ortaya koyduklarında, bu yolu da kapatacak düzeyde bir yargılama masrafiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Projeye verilen ÇED olumlu kararına karşı sınırlı bir yurttaş grubu tarafından açılan davada istenen bilirkişi ücreti 20.000 TL'dir. Böylece neoliberal sistemin, özelleştirmeye, ticarileştirmeye, mülksüzleştirmeye, yeni kamu işletmeciliğine dayalı programı; kural-sızlaştırma, yeniden kurallaştırma ve denetimsizleştirme mekanizmalarıyla hayata geçirilmektedir.

Bu bütünlüklü yağma projesinin Marmara Bölgesi ekosistemi geri dönülmez biçimde yok edeceği gerçeği, devlet-sermaye ortaklığınca hiçbir biçimde dikkate alınmamaktadır. Oysa kapitalist ekonomi içinde bile gıdanın, havanın, suyun niteliğinin bozulmasının toplumsal bir maliyeti vardır ve bu maliyetin kırsal ve kentsel alanlarda yaşayan insanlara yansıtacağı açıktır. Ekonomik ve toplumsal yaşamın ve doğanın neoliberalleştirilmesiyle birlikte, doğanın tarihsel ve emeğin biyolojik sınırlarının gözetilmemesinin yol açtığı ekolojik sorunlar, hastalıklar, iş cinayet-

leri, ülkemizde “kader” ve “fitrat” söylemiyle geçirtilmeye çalışılmaktadır. Neoliberal süreçle birlikte yoğunlaşan toplumsal ve ekolojik eşitsizlik ve adaletsizlik ise “suç ve cezaevi piyasası” ile denetim altına alınır. Ölen için mezarlık hazır, hastalanan için hastane ve direnen için cezaevi, yeni mimarlık projeleriyle hazırlanır. Tek tip bir mimari projeyle 200 tane cezaevinin önümüzdeki yıl açılacak olması, suçlulaştırma anlayışının geldiği noktayı örneklemektedir. Bu bağlamda, bir yandan sermaye-devlet birliğinin etkinliklerinin yukarıda görmüş olduğumuz denetimsizleştirilmesi olgusu söz konusuysa, öte yandan neoliberalleşmenin yol açtığı toplumsal ve ekolojik hastalık, eşitsizlik ve adaletsizliklerin üstünün örtülmesi için güvenlikçi devlet tarafından toplumun denetimi mekanizmaları yaygınlaştırılır. Sermayenin ve devletin etkinliklerinin denetim dışında bırakılması, toplumun otoriter yollarla denetimini zorunlu kılmaktadır.

Mimar, toplumun denetimi ve doğanın yağmalanması için proje üretirken, mimari projede de, mimarın emek gücü, bu anlamda yaşamı, piyasa mekanizmalarıyla denetim altına alınır, yaratıcılığına el konulur. Demek ki, dramatik biçimde, mimarın geleceği de, toplumun sömürüyü, otoriter denetimi ve ekoloji yağmayı en derinden yaşayan kesimleriyle birlikte kurulacak bir gelecek ortaklığı sergiler. Toplumun çeşitli kesimlerini sınıfsal bağlamda bir araya getiren bu tarihsel dönüşümün yıkıcı sonuçlarını her gün yaşıyoruz. Ancak bu yıkıcı dönüşümü, burada örnek olarak ele alınan mimarlık bakımından yaratıcı bir pratiğe dönüştürmek de mümkündür. Yeter ki, “yaşam adaları” ürettiği iddiasıyla sökün eden “projecilikten” kurtulalım.

Mimarlığın Sonu ve Ötesi

Ekolojik kriz yaratarak yükselen neoliberal sistemin tüm hizmet alanları içinde mimarlara özel olarak bahsettiği “cennet” inşası projesinin bir yan ürünü olarak, “ekolojik mimarlık” stratejisinin geliştiğini görmekteyiz. Ekolojik mimarlığın bir örneği, LEED kriterlerinde bulunabilir (bkz. www.usgbc.org/about). Farklı uygulamaları görülen ekolojik mimarlık anlayışının temelinde, neoliberal mimarlığın tüm yaşamı fethettiği, bunun dışına çıkılamayacağı, bu nedenle de ancak istisna alanlar yaratabilen sığ bir alternatif toplumsal modelleme yapılması düşüncesi yatar. Böyle-

ce, kapitalist büyüme stratejisinin mimarlık bağlamında yaşamın koşullarını yok etmesi gerçeği, görünmez kılınmaya çalışılır. Gerçek sorunlarımızı görmezden gelmek bir kurtuluş yolu olarak sunulur.

Dünya yüzeyinde ulaşılabilecek her yerde egemenlik kurma peşinde olan kapitalist üretim tarzı, mekanı ve zamanı ele geçirdiği, belirleyebildiği ölçüde kendini var ederken, bize ait olanı ve kendimizi yeniden var etme olanaklarımızı da elimizden almaktadır. Kapitalizm kendini var ederken, gerek mimarlar, gerek emeğiyle geçinen kesimler olarak bir yok oluşun mağdurlarına dönüşüyoruz, ama aynı zamanda da buna son verecek güce sahibiz.

Görmemiz gereken resmin boyutu büyürken bizden daha küçük bir resme dikkat kesilmemiz beklenmektedir. Çünkü parça başı çalışma bir erdemmiş gibi övülerek sunulmaktadır. Tahayyül duygusunun tüm olanaklarına karşın, mimarlar, emek gücünün parçalanmasıyla, mekanın nasıl örgütlendiği üzerine söz dahi söyleyemez duruma geliyorlar. Vaat edilen cennet hikayesi içinde, mekandan ve zamandan kopartılan, tam da bu dünyanın belieğini ozalitlere çeken mimarlardır. İşin kötüsü, mekandan kopuş ideolojisinin, bu kopuşun sanki dünya üzerindeki tüm mimarları özgür kıldığı ve her yerde iş yapabildikleri yanılsamasına yol açmasıdır.

Mekanın standardize olması ve yaratıcılığın çalınmasının ardından “çalışmanın bir angarya haline gelmesi” karşısında, yabancılaştırıcı emek süreçlerinden kopmak bir zorunluluk haline gelmiştir. Başka bir deyişle, günümüzde özgürlük ve eşitlik arayışı bir zorunluluk olarak kendini dayatıyor. Dünyanın her yerinde özgürlüğün yapılarını kurmak, ancak bu yabancılaştırıcı emek süreçlerinden kopuşla mümkün olabilecektir. Bunun olanaklı olduğu üzerine düşünmeyen her hangi bir pratik ise verili düzenin yeniden üretilmesinden öte bir anlam taşımaz. Mimarlığın mezar kazıcısı haline gelen neoliberal etkinliğin yarattığı yoksunluk duygusunun yerini alacak, gereksinme duyduğumuz şey, neoliberalleşmenin geleceksizleştirdiği tüm kesimlerle birlikte yeniden var olabilmek, bir başka deyişle kamusalığın inşasını gerçekleştirme duygusudur. Bu nedenle, bir süredir mimarları belirleyen ve gerçek bir şiddete maruz bırakan piyasaya dayalı yaşam biçimi sorgulanmalı ve aşılmalıdır.

Neoliberalizm, “mimarlığın yıkıcılığı” algısını imal edip yaygınlaştırmıştır. Bu doğrultuda, mimarların süregiden koşullardan ontolojik ve epistemolojik bir kopuşu örgütleyemeyecek bir iş yaptıkları ve mevcut üretim biçiminin tutsağı oldukları vurgulanır. Bu bakımdan, mimarlığın krizini işaret eden ve tek tip bir dünya örgütleyen etmenin, mimarlık kültürü ve modernlik algısı olmadığını görmemiz gerekir. Kentsel dönüşüm uygulamalarında olduğu gibi, yıkımın yeni iş olanakları ve mimarların geçimlerini sağlamaları için bir zorunluluk olduğuna işaret edenler, mimarların aynı zamanda şiddete dayalı toplumsal formların da ortağı olduğunu ima etmiş olurlar. Oysa ki mimarlığın krizini üretenler, asla mimarlığın kovânlarını örenler değildir. Mimarlığın krizi olarak karşımızda duran gerçekliğe yol açan, daha hızlı sürede daha çok kâr elde etmeyi dayatan piyasa koşullarını kendisidir. Bu koşullar altında mimarlığın yaratıcı bir edim olarak ön plana çıkmasını, mimarların özgünlüğü yakalamasını, kendi tasarımlarını bir bütünlük ve uyum içinde toplumsallaştırmalarını beklemek, fildişinin üzerinde kumdan kale yapmayı beklemeye benzer. Ekolojik mimarlık gibi içene kapalı istisnai projelerin sunulması da verili neoliberal piyasa düzenini sarsmayacaktır.

Bugün, tüm kentleri birbirine benzeten, dünyadaki yapı süreçlerini tutkeli altına alan ve mimarlıkları aynılaştıran bir süreç işliyor. Mimari beaulüğünü yitirmiş ve piyasanın “döküm ustası” olarak görülen mimarın, tarihle ve içinde var olduğu bilgi hafızasıyla birlikte muktedir olabileceği gerçeği gizlenmeye çalışılmaktadır. Tek yapı içine gömülü bir zihnin, tüm dünyanın temsili olduğu yanılsaması yaratılmaktadır. Mimarlık, tekillikler üzerine kurulu ve geçmişle tüm bağlarını kopartmış bir tarih algısı üzerine oturtulmaktadır. İşte tüm bu unsurlarıyla neoliberal mimarlığın sonuna gelinmiştir.

Bu sürecin dışında durarak “ahlaki” olarak kendi ruhsal arınmalarını gerçekleştirdiklerini sananlar, hiçbir şey yapmamanın verdiği “gönül rahatlığıyla” verili gerçekliği değiştiremeyeceklerdir. Dünyayı koca bir yapı fabrikası haline getiren, birbirine benzer projeler ve planlarla parçacı bir dönüşüm sürecini dayatan bir mimarlık kültürünün ve bunun beslendiği üretim tarzının doğal sonuçlarını yaşıyoruz. Kapitalizmin krizine çare olarak görülen, yıkı yap kültürü ve yeniden birikime dayalı kapitalist formasyon, eninde sonunda yaratıcılığıyla var olan mimarı,

önce kendi yaptığı işe, sonra da kendisine, topluma ve içinde var olduğu yaşama yabancılaştırmaktadır. Bu süreçte ahlaki tercihlerini ön plana çıkartarak toplumsal kurtuluşa dair sorumluluğu görmezden gelenler, piyasa değerlerinin yarattığı tek tip mimarlık kriziyle mücadele etme çabası içinde yer almayacaklardır. Bu demektir ki, toplumcu bir mimarlık pratiği ve dilinin yeniden yaratılabilmesi için, kapitalizmin tek tipleşmeye dayalı ekonomi politliğini eleştirmek kadar, bu eleştiri üzerinden toplumsal formlar üretmek de bir gereksinme ve zorunluluktur.

Neoliberal kapitalist birikimin mimarlık üzerinde yarattığı etkiler bu kadarla sınırlı değildir. Aynı zamanda mimarın kendi varlığını ifade ettiği, işin nasıl yapılabileceği bilgisini ve bu işin örgütlenme tarzını da onun elinden söküp almıştır. Piyasanın bir “yapı teknisyenine” indirgediği mimarlar için, bunun karşısında yaratıcılığını yeniden sergileyebilmesinin ilk yolu, yaptığı işin nasıl yapılacağını belirleyebilme yeteneğini yeniden kazanmasından geçmektedir. Bu nedenle de, mimarların, yalnızca mesleğin yapılış biçimi üzerinde değil, mesleğin de içinde biçimlendiği üretim süreci üzerinde söz ve karar sahibi olmasıyla ancak, mimari yaratıcılık gün yüzüne çıkacaktır.

Sonuç

Bu yazıda Türkiye’de doğanın neoliberalleştirilmesi sürecinde kullanılan çeşitli yöntemler, örnekleriyle birlikte ele alınıp tartışıldı. Sürecin başat aktörleri olarak devletle sermayenin kapitalizmdeki yapısal ortaklığını somutlayan unsurlar araştırıldı. Bu sürecin doğadaki varlıklar ve toplumsal kesimler için doğurduğu sonuçlar o denli yıkıcıdır ki, karşılaşılan her yerde toplumsal muhalefet üretmesi kaçınılmazdır. II. Bölümde vurgulandığı üzere, neoliberalleşmenin, bu muhalefeti bastırarak biçimde otoriterleşmeye gereksinme duyması da bununla yakından ilişkilidir. Ele aldığımız örneklerde toplumsal muhalefetin yürüyüş, gösteri, işgal, direniş çadırı gibi pek çok biçimleri gözlenmektedir. Bunun yanında, zaman zaman hukuki mücadeleden başarılı sonuçlar elde edildiği görülmüştür. Mücadele güçlerinin lehine çıkan yargı kararlarının asıl güvencesi ise Yırca örneğinde de görüldüğü gibi yine toplumsal mücadeledir.

Toplumsal mücadeleler doğanın neoliberalleştirilmesine niçin karşı çıkmaktadır? Bu yazıda incelenen örnekler bakımından elde edilen bulgulara göre, çünkü doğanın neoliberalleştirilmesi süreci: toplumun doğayla ilişkisini ticarileştirir; doğal varlıkların özelleştirilmesi ve böylece bunlar üzerinde sahiplik ilişkisinin kurulmasını gerektirdiğinden yurttaşların doğayı ortaklaşa kullanım olanağını ortadan kaldırır; kuralıslaştırma, yeniden kurallaştırma, denetimsizleştirme, kamunun piyasa mantığına teslim edilmesi unsurları nedeniyle çevrenin korunması için idarenin yargısal ve toplumsal denetiminin ve şirketler üzerinde de idari denetimin zayıflaması sonucunu doğurur; bireyci etikle yurttaş, hem toplumdan hem de doğadan soyutlar, böylece, insanı toplumdan yalıtıdığı gibi, doğayla bağlarından da arındırır; insanın doğayla ilişki çerçevesinde kurduğu kültürel kimliği parçalar; topluluğun ya da yurttaşın yoksunlaşmasını / mülksüzleşmesini doğurur; ve otoriter devlet uygulamalarının yoğunlaşmasını, yaygınlaşmasını ve keyfi yönetimin sıradanlaşmasını gerekli kılar.

Yukarıdaki tartışmalarda, sermayeyle devletin doğanın neoliberalleştirilmesi için yaygınlaşan ve azgınlaşan saldırıları karşısında, muhalif güçlerin birlikte mücadele olanakları da araştırılmıştır. Birlikte mücadele, somut olarak ekoloji ile mimarlık ikilişi bakımından ele alınmıştır. Toplumsal muhalefetin birlikte mücadelesinin karşılıklı kurduğu olgu, neoliberalleştirmedir; ekoloji mücadelesi bakımından doğanın neoliberalleştirilmesi, mimarlık bakımından da neoliberal mimarlıktır. Neoliberalizm, günümüz kapitalizminin öbür adı olduğuna göre, bu, kapitalizme karşı bir mücadeledir. Ama aynı zamanda, burada ele alınan ikili bakımından, doğanın ve mimarın sömürsünün sona erdiği, eşit ve özgür bir geleceğin birlikte kurulması mücadelesidir. Yazıda örneklenen mücadeleleri ve yarattıkları direniş deneyimini yok sayarak her seferinde yeniden başlamak yerine, oluşmuş bu birikimin üzerine koyarak yol almak daha kolay olacaktır.

Kaynakça

- Aksu, Cemil (2015) "Gezi'den Sonra Ekoloji Mücadelesinde Çatallanan Yollar," <http://www.birikimdergisi.com/guncel/geziden-sonra-ekoloji-mucadelesinde-catallanan-yollar>, 12 Ocak.
- Alagöz, Gülistan (2015) "AVM Değil Alışveriş Caddesi," *Hürriyet*, 2 Şubat.

- Anderson, T.L. ve D.R. Leal (1996) *Serbest Piyasa ve Çevrecilik*, çev. V.F. Savaş, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Ankara.
- "Ankara'nın İçemediği Arsenikli Suyu Zam!" (2014) *BirGün*, 14 Ekim.
- "Bakanlık İztuzu'nun Ölüm Fermanını Açıkladı" (2015) *Cumhuriyet*, 5 Ocak.
- Balta, İbrahim (2015) "İstanbul'da Suyu Gizli ve Yüksek Zam," *Zaman*, 22 Ocak.
- "Başbakan Erdoğan'dan Önemli Açıklamalar" (2014) *Hürriyet*, 3 Mart.
- Bayraktar, Fesih (2015) "Aşağıdan Neoliberalleşme'nin Kurumsal Formu Olarak Sivil Toplum Kuruluşları ve STK-laşma", Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Boratav, Korkut (2015) "İslami Faşizme Geçiş," <http://telgrafhane.org/islami-fasizme-gecis-korkut-boratav/>, 13 Şubat.
- "Bursa'nın Suyuna Kameralı Takip" (2012) <http://sehirmedya.com/bursa-bolge/bursanin-suyuna-kamerali-takip/>, 25 Ocak.
- "Bülent Arınç'tan Yırca Açıklaması" (2014) *Radikal*, 10 Kasım.
- Castree, Noel (2011) "Neoliberalism and the Biophysical Environment 3: Putting Theory into Practice," *Geography Compass*, Vol. 5, No. 1, 35-49.
- (2010a) "Neoliberalism and the Biophysical Environment 1: What 'Neoliberalism' is, and What Difference Nature Makes to it," *Geography Compass*, Vol. 4, No. 12, 1725-1733.
- (2010b) "Neoliberalism and the Biophysical Environment 2: Theorising the Neoliberalisation of Nature," *Geography Compass*, Vol. 4, No. 12, 1734-1746.
- (2008a) "Neoliberalising Nature: The Logic of Deregulation and Reregulation," *Environment and Planning A*, Vol. 40, No. 1, 131-152.
- (2008b) "Neoliberalising Nature: Processes, Effects and Evaluations," *Environment and Planning A*, Vol. 40, No. 1, 153-173.
- "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kardeşim Ne Kürt Sorunu Ya..." (2015) *Radikal*, 15 Mart.
- Çağlar, Yücel (2014) *Hukuksal Kısaçtaki Ormanlar ve Ormancılık*, Türkiye Barolar Birliği, Ankara.
- Çoban, Aykut (2013) "Sınıfsal Açından Ekolojik Mücadele, Demokrasinin Açmazları ve Komünizm," *Yaşayan Marksizm*, Yeni Seri Sayı 1, 243-282.
- (2010a) "Türkiye'de GDO Düzenlemesi ve Sosyo-Ekolojik Sorunlar," Ekoloji Kolektifi (Yay. Haz.), *Görünmez Elin Ekolojisi, Biyogüvenlik ve GDO*, Ankara, Ziraat Mühendisleri Odası ve Ekoloji Kolektifi Ortak Yayını, 43-65.

- (2010b) “‘Sürdürülebilir Kalkınma’ Tartışması Ekseninde Bergama Köylü Direnişi,” D. Yıldırım ve E. Haspolat (der) *Değişen İzmir’i Anlamak*, Phoenix, Ankara, 561-599.
- (2009) “Türkiye’de Üreme Sürecinde Oluşturulan Tüpteki İnsan Embriyosunun Hukuki Statüsü,” *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt 27, 75-96.
- Doğa Araştırmaları Derneği (2015) Yumurtalık Lagünleri Yönetim Planı ve Erzurum Bataklıkları Koruma Bölgeleri Belirleme Projesi; Yumurtalık Lagünleri Yönetim Planı Uygulama Projesi, <http://dogaarastirmalari.org>, erişim 11 Şubat.
- Doğa Derneği (2015) Burdur Gölünü Kurtarma Projesi, <http://www.dogadernegi.org/burdur-golunu-kurtarma-projesi.aspx>, erişim 11 Şubat.
- “En Kalitesiz Ama En Pahalı Su Ankara’da” (2015) <http://www.sendika.org/2015/01/en-kalitesiz-ama-en-pahalı-su-ankara/> 21 Ocak.
- Epli, Esin (2012) “Acele Kamulaştırma Yoluyla Doğa Talanı Hızlandırıyor,” *BirGün*, 3 Ağustos.
- Erbil, Ömer (2015) “Emirgan Gerçekleri: Büyük Rezalet,” *Radikal*, 3 Şubat.
- Eroğlu, Doğu (2015) “Akkuyu Sahte İmza Skandalında İkinci Perde: Bakanlık Yalanlamadı!” *BirGün*, 23 Şubat.
- “Eroğlu Orman Bakanlığı’nı Çok Yanlış Anlamış: Ormanlar Kalkınma İçin Lokomotif Olsun” (2015) *BirGün*, 7 Mart.
- Foster, John Bellamy (1999) *The Vulnerable Planet*, Monthly Review Press, New York.
- Glassman, Jim (2006) “Primitive Accumulation, Accumulation by Dispossession, Accumulation by ‘extra-Economic’ Means,” *Progress in Human Geography*, Vol. 30, No. 5, 608-25.
- Güvemli, Özlem (2014) “İstanbul’u Satışa Çıkardılar,” *Cumhuriyet*, 22 Mayıs.
- Hall, Derek (2012) “Rethinking Primitive Accumulation: Theoretical Tensions and Rural Southeast Asian Complexities,” *Antipode*, Vol. 44, No. 4, 1188-1208.
- Harvey, David (2005) *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, Oxford.
- (2003) *The New Imperialism*, Oxford University Press, Oxford.
- (1996) *Justice, Nature and the Geography of Difference*, Blackwell, Oxford.
- “İstanbul’da Suya İSKİ’den Gizli Zam” (2014) *Cumhuriyet*, 30 Haziran.
- “İztuzu Plajına İş Makinasıyla Baskın!” (2014) *Radikal*, 30 Aralık.
- Katz, Cindi (1998) “Whose Nature, Whose Culture? Private Production of Space and the ‘Preservation’ of Nature”, B. Braun ve N. Castree (eds) *Remaking Reality*, Routledge, Londra, 46-63.

- Keleş, R., C. Hamamcı, A. Çoban (2012) *Çevre Politikası*, 7. Baskı, İmge, Ankara.
- Kızık, Mete (2015) “İztuzu’nda Direnenlerin Zaferi,” *Cumhuriyet*, 22 Ocak.
- KOS (Kuzey Ormanları Savunması) (2014) 3. Havalimanı Raporu: *Nereden Baksan Katliam, Yağma, Şaibe*, www.kuzeyormanlari.org
- Kundakçı, Olgu (2014) “Döve Döve Kestiler,” *BirGün*, 8 Kasım.
- “Köye Su Faturası Şoku” (2015) *Hürriyet*, 4 Şubat.
- “Köylüyü Ağlatan Yıkım” (2014) *Cumhuriyet*, 8 Kasım.
- Lefebvre, Henri (1991) *The Production of Space*, İng.’ye Çev. D. Nicholson-Smith Basil Blackwell, Oxford.
- Magaloni, B. ve J. Wallace (2008) “Citizen Loyalty, Mass Protest and Authoritarian Survival,” *Dictatorships: Their Governance and Social Consequences* başlıklı konferansta sunulan tebliğ, Princeton University, 25-26 Nisan.
- “Manavgat Suyu’na Yeni Talip” (2011) *Sabah*, 2 Kasım.
- “Manisa Valisi: Kömür Milli Kaynak, Bir Kısım Ağaç Feda Edilebilir” (2014) *BirGün*, 19 Ekim.
- Marx, Karl (1976) *Capital Volume I*, Penguin, Harmondsworth.
- Ocak, Serkan (2015) “Dünyanın En Güzel Sahili Özelleşmesin,” *Hürriyet Pazar*, 11 Ocak.
- Özlüer, Fevzi (2014) “Olağanlaştırılmış Olağanüstü Halimiz,” *Evrensel*, 12 Ekim.
- (2008) “Ekososyalist Bir Kır Kent Hareketine Doğru,” *Planlama Dergisi*, Sayı 42, 39-57.
- Perelman, Michael (2000) *The Invention of Capitalism: Classical Political Economy and the Secret History of Primitive Accumulation*, Duke University Press, Durham.
- Sarıbrahimoğlu, Lale (2000) “Demirel Intervenes in Water Issue,” *The Turkish Daily News*, 10 Şubat.
- Smith, Neil (2008) *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*, 3. Baskı, University of Georgia Press, Atina.
- Sneddon, Chris (2007) “Nature’s Materiality and the Circuitous Paths of Accumulation: Dispossession of Freshwater Fisheries in Cambodia,” *Antipode*, Vol. 39, No. 1, 167-93.
- “Soma Yırca’da Raporlu Katliam” (2014) *BirGün*, 10 Kasım.
- “Su Kaynaklarından Büyük Vurgun” (2015) *Radikal*, 7 Şubat.
- “Suya Üç Yılda yüzde 62 Zam” (2015) *Hürriyet Ankara*, 7 Haziran.
- Şehir Plancıları Odası (2014) “Basın Açıklaması - Bir Muafiyet Hikayesi: ÇED Yönetmeliği,” 4 Aralık.
- Şen, Banu (2014) “Termik Santral Projesinde Danıştay Kararının Gerektiği Belli Oldu,” *Hürriyet*, 10 Kasım.

- Şen, Banu, Taylan Yıldırım, Mücahit Bektaş (2014) "Kıydılar," *Hürriyet*, 8 Kasım.
- TBMM Basın Açıklamaları, TBMM Kadına Yönelik Şiddetin Sebeplerini Araştırma Komisyonu, http://www.meclishaber.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?pl=131680, 29.1.2015
- "Valilik İztuzu'nda Son Noktayı Koydu" (2014) *Milliyet*, 30 Aralık.
- Zengin, Ozan (2009) "Günümüz Kamu Yönetiminde Ön Plana Çıkan Yaklaşımlar," B. Övgün (ed) *Kamu Yönetimi: Yapı İşleyiş Reform*, AÜ SBF Yayını, Ankara, 1-41.
- "Zeytinlikte İmar Planı da Yok" (2014) *BirGün*, 23 Eylül.